

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра психології та соціальної роботи

**Сутність категорії „бідність” як соціально-економічного
явища та шляхи її подолання: міжнародний та український досвід**

Виконала студентка групи СРЗм-21

Н.В.Борис

Науковий керівник

доц. Рудакевич О.М.

Тернопіль 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА БІДНІСТЬ.....	5
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ БІДНІСТЬ.....	24
2.1. Поняття, сутність та соціальні чинники виникнення бідності.	24
2.2. Різновиди та методика визначення бідності.	27
2.3. Психологічні основи соціального явища бідність.....	35
2.4. Майнова нерівність як домінуючий чинник соціальної нерівності та каталізатор феномену бідність.....	40
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ БІДНОСТІ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ, ПЕРСПЕКТИВИ ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.	51
Висновки до розділу 3.	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Бідність є однією з найгостріших соціальних проблем сучасності, що супроводжує розвиток людства з найдавніших часів. Цей багатогранний феномен охоплює не лише матеріальний дефіцит, але й глибокі екзистенційні, етичні та світоглядні проблеми, які впливають на суть людського існування. Дане явище має не лише економічний, а й моральний, культурний та психологічний вимір. Військові дії та вимушене переселення стало значним фактором поглиблення бідності та соціальної нерівності в Україні. Люди, які втратили свої домівки через бойові дії, опинилися у складному становищі, без заощаджень та майна. Усі ці чинники взаємопов'язані та потребують комплексного підходу до вирішення, зміни ціннісно-смыслових орієнтацій, способу життя суспільства та кожної особистості зокрема, задля подолання синдрому бідності, який послаблює економіку, підвищує соціальну напругу, загрожує політичній стабільності. Подолання цих наслідків вимагає стратегічного підходу та впровадження ефективних соціально-економічних реформ. Проблема бідності в Україні загалом потребує системного підходу для врахування не тільки економічних, соціальних механізмів, але й психологічних аспектів, потребує розглядання в широкому гуманітарному контексті, як явище, що обмежує свободу людини.

Стан дослідження проблеми. Найвидатнішими науковцями, котрі досліджували проблему бідності, є: О. Аріас, Арістотель, А. Аткинсон, Н. Бердсолл, О. Білорус, Ф. Бургиньон, Дж. Вульфенсон, В. Геєць, О. Гелор, Д. Доллар, С. Єрохін, Я. Жаліло, Д. Зейра, Дж. Коррес, А. Краай, С. Кузнец, Н. Лустінг, А. Льюїс, Дж. М. Майєр, В. Мау, М. Меламед, С. Мочерний, В. Д. Нордхаус, Р. Перотті, Дж. Поліхронопулос, М. Порфененко, Дж. Е. Раух,

Д. Родрік, Дж. Роулз, Дж. Сакс, Пол А. Самуельсон, А. Сен, Дж. Сорос, П. Таусенд, М. Тодаро, Н. Франклін, Ю. Шишков, Т. Шульц та багато інших.

Об'єктом дослідження: бідність як соціально-економічна категорія.

Предмет дослідження: дослідження феномену бідності та його запобігання в країнах Європейського Союзу, а також завдань подолання даного явища в Україні.

Метою роботи є аналіз теоретичних основ визначення сутності бідності як соціально-економічного явища та аналіз сучасних стратегій подолання бідності в країнах ЄС; визначення проблем та пропонування шляхів розв'язання проблеми бідності в Україні з урахуванням світового досвіду.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити сутність категорії «бідність» як соціально-економічного феномену;
- дослідити природу та історико-філософські трансформації та психологічні аспекти даного соціального явища.
- з'ясувати причини, різновиди та методики визначення бідності;
- приділено увагу причинно-наслідковим зв'язкам бідності з соціальною нерівністю, зокрема її домінуючим різновидом - майновою нерівністю.
- проаналізувати світовий досвід подолання бідності, зокрема в країнах ЄС та застосування даних зразків в Україні.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використані такі методи дослідження, як системний аналіз, класифікація, компаративний аналіз.

Структура дослідження. Дана робота складається із вступу, 3 розділів, висновків, 96 джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЯВИЩА «БІДНІСТЬ»

Проблема бідності є однією з найдавніших і водночас найактуальніших у світовій історії. У різні часи вона мала різні інтерпретації — від приниження і соціальної маргіналізації до усвідомлення її як чесноти та духовного шляху. Особливий інтерес становить епоха Античності (VIII ст. до н.е. — V ст. н.е.), коли формувалися перші системні філософські підходи до цієї проблеми, а також механізми державного регулювання економічної нерівності.

У грецькій мові існувало кілька слів, що позначали бідних: *ptōchos* (жебрак) і *penēs* (людина, що має мінімальні засоби до існування) [3]. Бідність розглядалася крізь призму як економічної недостатності, так і соціального статусу. Давньогрецькі поліси були суспільствами з високим рівнем соціальної стратифікації. Повноправними громадянами вважалися лише вільнонароджені чоловіки, що володіли землею (а отже не були бідними) і лише тоді вони могли брати участь у політичному житті. Бідність обмежувала можливості людини — зокрема, у Афінах лише заможні могли фінансувати літургії та інші громадські витрати. Разом із тим держава в окремих випадках надавала підтримку бідним: наприклад, у V ст. до н.е. афінська містофорія — плата громадянам за участь у народних зборах — дозволяла малозабезпеченим впливати на політику [20].

У грецькій філософії спостерігаємо такі погляди на сутність категорії бідність: Сократ не сприймав бідність як нещастя, а скоріше як можливість зосередитися на духовному розвитку. Розкіш та надмірне споживання він називав «штучною бідністю», оскільки такі люди стають залежними від свого багатства і втрачають справжню внутрішню свободу. Філософ надавав перевагу

самодостатності та незалежності, що робило матеріальне становище менш значущим у досягненні щастя [3].

Платон пов'язував бідність не стільки з браком матеріальних статків, скільки з внутрішнім станом людини, зокрема з надмірною ненаситністю та бажанням більшого. Мислитель у праці «Держава» визнавав її загрозою соціальній гармонії, що породжує злочинність та нестабільність [20]. Він наголошував: «Найбільше багатство – бути задоволеним малим» [42]. Цей вислів Платона підкреслює важливість внутрішнього розвитку та контролю над своїми бажаннями як шляху до щастя та добробуту, а не лише накопичення матеріальних благ. Кініки (Антисфен, Діоген) проповідували добровільну відмову від матеріальних благ як чесноту і як шлях до внутрішньої свободи, вважали багатство та зайві зручності перешкодами на шляху до щастя. Найяскравіший представник даної філософської школи Діоген Синопський демонстративно вів жебрацький спосіб життя, жив у діжці, пропагував аскетизм та відвертість [19]. Для Арістотеля бідність не була самоціллю для роздумів, а скоріше передумовою для негативних наслідків у суспільстві та перешкодою на шляху до добродесного життя та щастя. Філософ у творі «Політика» підкреслював, що крайня бідність, як і надмірне багатство, є шкідливими для поліса [19]. Він хоча й визнавав бідність негативним явищем, але наголошував на її неминучості в рамках ієрархічної суспільної структури [20]. Цікавою є думка Арістотеля про те, що у державі має бути три елементи: один клас – дуже багатий, інший – дуже бідний, а третій є середнім, який мав би сумарно володіти більшістю майна, тому державі треба думати про бідних, адже бідність породжує бунт і злочини. Філософ вважав, що держава зі значною часткою бідних приречена на загибель [4].

Одна з найвпливовіших філософських шкіл античності - стоїцизм сформувала своєрідний погляд на питанні бідності: дане соціальне явище розглядалося ними не як зло, а як стан, у якому людина може залишатися щасливою та морально досконалою, якщо володіє добродесністю. Бідність

визнавалась обставиною, яка не повинна турбувати душу, якщо людина керується розумом та правильною внутрішньою позицією.

Світогляд стоїків ставив у центр ідею гармонії людини з природою, ідею внутрішньої свободи та моральної самодостатності. Стоїки прагнули показати, що матеріальні статки самі по собі не визначають ні щастя, ні моральної цінності людини [19].

У Стародавньому Римі соціальна та передусім майнова ієрархія була чітко вираженою: патриції, воїни, плебеї та раби. Тому бідність сприймалася як річ природна для плебеїв — нижчих верств суспільства. Значна частина міської бідноти (*plebs urbana*) залежала від державної підтримки. З часів Гая Гракха було запроваджено безкоштовну або дешеву роздачу зерна [20]. Відомий вираз *panem et circenses* («хліба і видовищ») [59], за Ювеналом, відображав прагнення владної верхівки держави забезпечити таким способом соціальний мир.

Стоїцизм найвидатніших римських мислителів розглядав бідність як морально нейтральний стан: вона є злом лише тоді, коли людина вважає її злом. Імператор Марк Аврелій, філософ-драматург Сенека та раб-філософ Епіктет зосереджувались на адаптації до зовнішніх обставин через внутрішню дисципліну та раціональне мислення. Ця філософія мала значний вплив на римську етику та суспільне життя. Сенека у «Листах до Луцилія» писав: «Бідний не той, у кого мало, а той, хто прагне більшого» [19]. Епіктет підкреслював, що свобода залежить не від майна, а від внутрішньої незалежності [20]. Марк Аврелій радив уникати прив'язаності до матеріальних благ [34].

Християнство радикально переоцінило ставлення до питання про бідність. Християнська традиція гармонійно поєднувала милосердя до бідних з ідеєю добровільної убогості, яка вважалася шляхом наслідування Христа. Євангеліє від Матвія проголошує: «Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне» (Мт. 5:3) [41]. Милосердя до бідних стало важливим елементом християнської етики. Старозавітній бог Ягве говорив ізраїльтянам:

«Жодної вдови та сироти не будеш гнобити, якщо ж ти справді гнобитимеш їх, то коли вони, кличучи, кликатимуть до Мене, то конче почую їхній зойк, і розпалиться гнів Мій, і повбиваю вас мечем, і стануть жінки ваші вдовами, а діти ваші сиротами». Ісус, звертаючись до багатого начальника, говорить: «Розпродай усе, що ти маєш, і вбогим роздай, – і матимеш скарб свій на небі. Вертайся тоді, та йди вслід за Мною»[41].

Для середньовічних християнських мислителів, представників західної та східної патристики, бідність мала подвійне значення: з одного боку, як соціальна проблема, з іншого – як духовна чеснота, що може вести до спасіння душі. Отці Церкви (представники західної та східної патристики), які жили з II по VIII століття, заклали концептуальні основи християнського віровчення та церковного устрою, серед яких і вчення про бідність[31]. Вони вважали, що дане соціальне явище є передусім духовним станом, яке має свої глибокі причини. Вчення Отців Церкви про бідність є комплексним, воно виходить за рамки простого матеріального стану і охоплює духовні, соціальні та особисті аспекти, що впливають на життя кожної людини. Стан добровільного аскетизму протиставлявся моральній і матеріальній розбещеності та трактувався як духовний подвиг. Бідність пов'язувалась з духовним звільненням від матеріальних багатств і прив'язаності до світу, що дозволяє зосередитись на Богові.

У період Раннього Середньовіччя особливу роль у формуванні ставлення до бідності відіграли Отці Церкви: Августин Блаженний (354–430) який розглядав бідність як випробування, що може допомогти людині очиститися від зайвої прихильності до матеріальних благ. Він наголошував, що багатство саме по собі не є злом, але його неправильне використання породжує гріхи, тоді як милостиня та допомога нужденним наближають людину до Бога [19].

Також вагомими були погляди Іоанна Златоустого (бл. 349–407) у своїх проповідях підкреслював обов'язок християнина ділитися з бідними та засуджував байдужість до страждань ближнього. Він вважав, що бідність часто

є результатом несправедливості, і тому боротьба з нею—це моральний обов'язок віруючих.«Коли нагодуєш бідного, то знай, що нагодував себе»[3]. На його думку, людина найбільше повинна навчатись милосердю, адже воно і робить її людиною.

Цікавими були думки Бенедикта Нурсійського (480–547) який у своєму монашому статуті закріпив принципи скромності та відмови від приватної власності. Дані норми згодом стали основою для католицьких чернечих орденів, які практикували добровільну бідність як духовний ідеал, а саме: Францисканці, Домініканці, Кармеліти та Августинці [19].

У XII–XIII ст. концепції бідності набули систематичного обґрунтування у творах провідних богословів Європи . Тома Аквінський (1225–1274) у «SummaTheologica» розрізняв вимушену бідність та добровільну убогість[31]. Він вважав, що добровільна бідність є чесною, коли її обирають заради духовного вдосконалення, а вимушена – потребує суспільної допомоги через милостиню та благодійність. Аквінський наголошував на принципі справедливості. Надмірні багатства, які перевищують особисті потреби, повинні бути надані тим, хто потребує.

Франциск Ассизький (1181/82–1226) втілював ідею абсолютної убогості, відмовившись від будь-якої власності та присвятивши життя служінню бідним. Цей морально-етичний ідеал означав цінувати людей та їхні проблеми реально, а не лише з точки зору їхньої користі. Він розрізняв принизливі злидні від свідомо обраної євангельської бідності, яку проповідував як шлях до досконалості, особливо у містах, де була велика різниця між багатими та бідними. Для Франциска бідність була активним, свідомим вибором, що базувався на глибокому розумінні Євангелія, а не на примусовому убозстві. Його приклад став символом радикального наслідування Христа[19].

Епоха Пізнього середньовіччя (хронологічно збігається з культурною епохою Відродження)ознаменувалася глибокими соціальними та інтелектуальними змінами, що охопили більшість сфер життя європейського

суспільства. Гуманістичні ідеї, натхненні античними зразками та критичним поглядом на середньовічну традицію, стимулювали нове осмислення явища бідності. Гуманізм, як провідний інтелектуальний рух даної епохи, поставив у центр уваги гідність та цінність людської особистості. Бідність перестала бути ідеалом для наслідування та почала розглядатися як соціальна проблема, яку слід вирішувати через освіту, працю та розвиток економіки.

Одними з ключових мислителів, які внесли значний вклад у формування ренесансної концепції ставлення до бідних, стали Еразм Роттердамський та Томас Мор. Обидва діячі, будучи представниками християнського гуманізму, прагнули поєднати морально-релігійні принципи з потребами соціальної справедливості, хоча їх підходи суттєво відрізнялися за глибиною соціально-політичної критики. Еразм Роттердамський (1466–1536), знаний як «князь гуманістів», розглядав бідність насамперед у морально-етичному та духовному вимірі[20]. Його ставлення до бідних тісно пов'язане з ідеями християнського гуманізму, який підкреслював цінність кожної особистості незалежно від соціального статусу.

Він вважав, що бідність не є ганьбою, якщо вона супроводжується моральною чистотою, працьовитістю та скромністю. У своїх працях, зокрема в «Похвалі глупоті» (*Epsomium Moriae*), Еразм критикував церковну та світську еліту за розкіш і моральне занепадництво, протиставляючи їхній аморальності чесноти простих людей, серед яких значну частину становили бідняки[59].

Водночас Еразм не закликав до революційної перебудови суспільства. Він вважав, що допомога бідним є моральним обов'язком заможних, але акцент робив на особистому вдосконаленні, милосерді та благодійності, а не на системних економічних реформах. На його думку, головне завдання полягало у моральному вихованні всіх членів суспільства, аби зменшити егоїзм та жадібність, що є головними причинами злиднів[59].

Томас Мор (1478–1535), англійський мислитель і державний діяч, у своєму головному творі «Утопія» (1516) запропонував значно радикальніший

підхід до проблеми бідності[5]. На відміну від Еразма, Мор не обмежувався моральними настановами, а критикував саму економічну систему Англії XVI століття.

Він гостро засуджував процес "огородження"(enclosures), – специфічна форма ліквідації общинних земельв Англії, коли землевласники відбирали у селян землю для розведення овець, що призводило до масового зубожіння та безробіття(1530-х до 1640-х роки)[5].Фактично відбувалась приватизація "спільних" земель, які раніше належали громаді, для особистого використання власниками. Відповідно, аналізуючи такі події, Мор стверджував, що бідність не є природним станом людини, а є прямим наслідком несправедливого розподілу ресурсів та влади.В «Утопії» він описує ідеальне суспільство, де приватна власність відсутня, праця розподілена рівномірно, а матеріальні потреби кожного громадянина задовольняються завдяки спільній діяльності та плановому розподілу благ. Така система, на думку Мора, виключає умови для виникнення злиднів. Він вважав, що економічна нерівність породжує злочинність, соціальну напругу та моральний занепад, а отже, усунення бідності потребує докорінної реформи суспільного устро[38].

Початок Реформації у XVI столітті став одним із найвизначніших переломних моментів у історії Європи, що радикально змінив ставлення до праці, бідності та соціальної допомоги. Відмова від авторитету Римо-Католицької Церкви, ревізія традиційних моральних норм і зосередження на особистій вірі привели до переосмислення ролі милостині та цінності праці. Реформація радикально змінила ставлення до бідності. Протестантські реформатори–Мартін Лютер і Жан Кальвін–сформували нові підходи до трактування даного соціального явища, які відображали глибокі теологічні та соціальні зміни, заклавши основи для формування протестантської етики праці.Дана концепція розглядає працю і самодисципліну як моральні чесноти і обов'язок кожної людини перед Богом.

Дещо пізніше дані погляди отримали широке визнання завдяки працям соціологів, зокрема Макса Вебера. Мартін Лютер (1483–1546), як засновник лютеранства, доклав значних зусиль до переосмислення християнської поведінки. Лютер вважав, що бідність не є сама по собі гріхом, але водночас людина має докладати зусиль, щоб жити чесно і працювати[59]. Він розрізняв дві форми бідності: а) добровільна бідність, як аскетизм і духовне самопожертвування; б) непричинена бідність, що може бути результатом зовнішніх обставин, а отже питаннях допомоги тим, хто не може сам подбати про себе. Жан Кальвін (1509–1564), реформатор, чії ідеї лягли в основу кальвінізму, запропонував ще більш системний підхід до проблеми бідності. Він акцентував увагу на провидінні Бога, згідно з яким успіх у житті є знаком вибору Божого, але людина має сумлінно виконувати свої обов'язки, зокрема сумлінно працювати. Праця стала засобом самовдосконалення, духовного очищення та суспільного блага. Вона допомагала уникнути гріха ліні та дармоїдства, що були типовими суспільними проблемами середньовіччя[20].

Важливі соціальні зміни відбулись через відмову від середньовічних форм милостині- інститут милостині, заснований християнською церквою як найбільш сильною, домінуючою організацією - забезпечував взаємну залежність різних соціальних груп, спосіб зниження напруги між соціальними групами, а значить, сприймався як підтримка соціального миру та суспільної стабільності. Тому милостиня як вид конфесійного милосердя була головним засобом підтримки бідних і вважалася однією з основних християнських чеснот. Проте вона була переважно пасивною допомогою — подачею матеріальної підтримки, часто без жодних вимог до отримувача. Протестантська реформація поставила під сумнів ефективність і моральність такої системи:

1. Критика безвідповідальної милостині: милостиня, яка не заохочує до праці, сприймалася як фактор розповсюдження ледарства і залежності.

2. Акцент на праці: вважалося, що кожна людина має працювати, щоб забезпечити себе, а милостиня має бути підтримкою тимчасовою, а не засобом постійного існування.

3. Соціальна дисципліна: реформатори закликали допомагати тим, хто дійсно не може працювати (хворі, немічні), а іншим – працювати і не покладатися на подаяння. Таким чином, середньовічна практика милостині була замінена на більш системний і раціональний підхід – соціальну допомогу, що поєднувала соціальну відповідальність із особистою ініціативою. Лютер підкреслював, що суспільство має турбуватися про бідних і немічних, але закликав до розумної допомоги, яка не заохочує до лінощів. Загалом Лютер був прихильником активної соціальної ролі держави, особливо в питаннях допомоги тим, хто не може сам подбати про себе [59]. Хоч у своїх проповідях і працях Лютер все ж закликав до підтримки церкви, як організації, яка має великий вплив та фактично управляє благодійністю та піклуванням про знедолених. Однак вважав, що милостиня має бути організованою і контролюваною, щоб уникнути зловживань. Наприклад, Кальвін підтримував організовану допомогу бідним через створення спеціальних інституцій – «бідняцьких кас», які фінансувалися за рахунок спільнот та держави. Він вважав, що милостиня – це суспільний обов'язок, який має бути системним і прозорим [20].

Епоха Нового часу (XVII–XVIII ст.) стала періодом масштабних зрушень у соціально-економічному та політичному житті Європи. Перехід від феодальних до капіталістичних відносин, розширення міжнародної торгівлі, розвиток промисловості та міського населення створили новий контекст для осмислення бідності. Бідність дедалі більше сприймалася як соціальна проблема, яку можна й потрібно вирішувати за допомогою раціональних і економічних засобів.

Розвиток мануфактур, колоніальна експансія та формування єдиного ринку призвели до зміни соціальної структури. Міста швидко зростали, і поряд із новим середнім класом – буржуазією – формувалися великі групи міських

бідняків. У багатьох європейських країнах з'явилася проблема "робочих бідних"—людей, які працювали, але їхніх доходів не вистачало для забезпечення гідного життя. На тлі економічного зростання бідність почала сприйматися не як нормальний і природний стан частини суспільства, а як соціальне явище, яке може гальмувати розвиток економіки та викликати політичну нестабільність.

Найважливішим етапом боротьби з бідністю стало ухвалення в 1601 році так званого «Єлизаветинського закону про бідних» (Elizabethan Poor Law), який остаточно оформив систему суспільної допомоги в Англії. Він став фундаментом для соціальної політики протягом наступних двох століть[59].

У Франції у XVIII ст. політика допомоги бідним була менш централізованою, але активно розвивалася мережа благодійних організацій під опікою церкви та місцевої влади. У Нідерландах міські магістрати організовували «будинки праці», де безробітних залучали до суспільно корисних робіт[31].

Погляди на проблему бідності у Новому часі були значною мірою зумовлені філософськими та політичними ідеями епохи Просвітництва. Англійський філософ Джон Локк (1632-1704) у «Два трактати про правління» (1690) сформулював принципове положення: власність виникає як результат праці людини[20]. Праця, за Локком, є джерелом добробуту і цивілізації. Для Локка бідність була не лише соціальною проблемою, а й наслідком непраці та неефективного використання ресурсів. Він вважав, що кожна людина має природне право на працю та володіння її плодами. Звідси випливає ідея, що подолання бідності можливе через залучення людей до продуктивної діяльності, а не через пасивне отримання милостині[59]. Шотландський економіст і філософ Адам Сміт (1723-1790) у «Дослідженні про природу і причини багатства народів» (1776) запропонував новий, економічний підхід до проблеми бідності. Він вважав, що багатство нації визначається продуктивною працею, поділом праці та розвитком ринку.

Для Сміта бідність була наслідком неефективної економічної організації та відсутності стимулів до праці. Він виступав проти бездумної роздачі милостині, вважаючи, що допомога повинна бути спрямована на створення умов для роботи та самозабезпечення[59].Французький філософ Вольтер(1694-1778), відомий своєю гострою критикою церковних догм і станових привілеїв також висловлював сміливі думки стосовно питання бідності та її основної причини-майнової нерівності.У «Філософських листах» він писав, що «нерівність є природною, але надмірна нерівність — політичний злочин»[20].У своїх творах він показував контрасти між розкішшю аристократії та злиднями простого люду.Для Вольтера бідність була несправедливістю суспільного устрою, наслідком неефективного управління, нерівного розподілу багатства та відсутності освіти. Шарль Монтеск'є також вважав, що бідність як явище, що потребує розумної державної регуляції, щоб уникнути соціальних потрясінь.

Найрадикальніші думки висловлював Жан-Жак Руссо(1712-1778). У «Міркуваннях про походження і підстави нерівності між людьми»(1755) філософ показав, що поява приватної власності стала початком соціальної нерівності та бідності[59]. Руссо вважав, що природний стан людини був більш гармонійним, тоді як цивілізація породила майновий розрив. Він закликав до повернення до принципів природної рівності та справедливості. На його думку, суспільні інститути повинні забезпечувати не збереження привілеїв, а рівні можливості для всіх.Руссо намагається обґрунтувати та морально і юридично виправдати право народу на бунт проти деспота.

Наприкінці XVIII ст. перші хвилі промислової революції загострили соціальні контрасти. Міграція селян до міст спричинила появу перенаселених районів з низьким рівнем життя. У відповідь на це деякі держави запровадили нові форми соціальної допомоги, проте вони вже були тісно пов'язані з економічною доцільністю: підтримка бідних розглядалася як інвестиція в працездатне населення (Hobsbawm, 1962).

XIX століття стало переломним у ставленні суспільства до проблеми бідності. Якщо в попередні епохи бідність часто розумілася як «природний» стан людини, результат божественного промислу або моральної недосконалості, то в добу індустріалізації та соціальних трансформацій вона почала сприйматися як гостра соціальна проблема, що потребує комплексного вирішення. Швидке зростання міст, фабрик і заводів, урбанізація, міграція сільського населення до індустріальних центрів спричинили появу масового класу найманців. Бідність у XIX столітті перестає бути лише індивідуальною проблемою—вона стає суспільним викликом. У цей час розгортається широкий спектр дискусій: від консервативних і ліберальних спроб обмежити або раціоналізувати допомогу бідним—до соціалістичних і комуністичних концепцій, які вбачали в бідності наслідок несправедливого економічного устрою та закликали до його докорінної зміни.

У першій половині XIX століття ще зберігалось традиційне ставлення до бідності, сформоване релігійною та моральною культурою попередніх епох. Християнська етика розглядала бідність як нагоду для прояву милосердя та морального очищення. Благодійність і милостиня залишалися важливими інструментами боротьби з бідністю. Однак, в цей період соціальні акценти почали зміщуватися. Бідність уже не завжди трактувалася як «богоугодний стан», а радше як соціальна вада, яку слід виправити. У той самий час посилюється підозріле ставлення до «ледачих» бідних: розрізняли «гідних бідних» (старих, хворих, сиріт) і «негідних бідних» (здорових працездатних людей, які нібито уникали роботи). Ця дихотомія вплинула на подальші форми державної допомоги. Розвиток промисловості та урбанізація радикально змінили картину бідності. Мільйони селян були змушені залишати свої землі й переселятися до міст, де працювали на фабриках за мізерну плату. Житлові умови в робітничих кварталах були жахливими: антисанітарія, перенаселеність, відсутність доступу до медицини. Соціологи й економісти почали говорити про «нову бідність» – бідність працюючих» феномен, пов'язаний не з особистими

вадами чи випадковими лихами, а зі структурними змінами економіки[31]. Бідність перестала бути лише проблемою окремих людей – вона набула масового характеру. Це призвело до формування нового класу – пролетаріату.

Проблема бідності була однією з ключових у соціальній думці XIX століття. Індустріалізація, урбанізація та капіталістичні відносини виробництва різко загострили соціальну нерівність, поставивши перед філософами, економістами та політичними діячами питання про причини та шляхи подолання бідності.

Важливим інтелектуальним підґрунтям нової політики щодо бідності стали ідеї Томаса Мальтуса,(1766-1834) викладені у праці «Дослід про закон народонаселення» (1798). Мальтус вважав, що зростання населення завжди випереджає зростання засобів існування, і тому бідність є неминучим наслідком «природного закону»[59]. Звідси випливало, що допомога бідним лише поглиблює проблему, стимулюючи неконтрольоване зростання населення. Ідеї Мальтуса були популярні серед прихильників жорсткої економії та державного мінімалізму. Водночас вони викликали хвилю критики. Джон Стюарт Мілль визнавав проблему демографії, але наголошував на ролі освіти та культури як засобів контролю народжуваності[59]. Соціалісти та гуманісти, як-от Вільям Морріс та Роберт Оуен, виступали категорично проти мальтузіанства, підкреслюючи, що бідність виникає не через природу людини, а через несправедливий розподіл ресурсів[20]. У Франції та Німеччині бідність стала головною темою соціальних експериментів і теорій. Сен-Сімон(1760-1825), Шарль Фур'є (1772-1837)пропонували створення спільнот, у яких усі члени суспільства матимуть доступ до праці, освіти й добробуту[20]. Їхні ідеї не були реалізовані у повному обсязі, але вплинули на розвиток соціальної політики. Найбільше на природу та подолання бідності. Вплинули різні такі напрямки соціальної критики: від утопічного соціалізму Роберта Оуена до наукового соціалізму Карла Маркса та культурно-естетичної критики капіталізму, властивої Вільяму Моррісу(1834-1896). Розглянемо докладніше

їхні погляди. Роберт Оуен (1771–1858) був одним із перших мислителів та практиків, які пов'язували бідність не з індивідуальною провиною, а з соціальними умовами життя. Його вчення (згодом отримало назву- «Утопічний соціалізм»), засноване на ідеї створення трудових громад з колективною власністю, де розподіл відбувається за потребами, а не за працею[59].

Оуен вважав, що бідність є наслідком несправедливого розподілу багатства та відсутності належної організації суспільства. Він відкидав індивідуалістичне пояснення злиденності й наголошував, що головною причиною деградації робітничого класу є середовище, в якому вони живуть. Саме тому реформатор виступав за створення кооперативних громад, у яких люди могли б спільно працювати та розподіляти результати своєї праці більш рівномірно. Його утопічні проекти (наприклад, спроби заснувати комунальні поселення в Америці) не мали довготривалого успіху, але ідеї виховання, освіти, покращення умов праці та кооперації залишили глибокий слід у соціальній думці. Оуен вірив, що бідність не є неминучою і може бути подолана шляхом реформ і морального виховання людини [59].

Карл Маркс (1818-1883) здійснив науковий аналіз бідності та капіталістичної експлуатації. У «Маніфесті Комуністичної партії» (1848) і «Капіталі» (1867) Карл Маркс та Фрідріх Енгельс (1820-1895) показали, що бідність є системним наслідком капіталістичного виробництва[5]. Вони стверджували, що лише знищення приватної власності на засоби виробництва може ліквідувати експлуатацію та злидні. На відміну від Оуена, Маркс вважав, що жодні моральні заклики чи локальні реформи не здатні усунути злиденність, оскільки вона є структурною ознакою капіталістичної системи. Він стверджував, що в капіталізмі бідність виникає не від браку ресурсів, а від несправедливого розподілу багатства, що накопичується як результат праці робітників. Тому вважали, що бідність є прямим наслідком капіталістичного способу виробництва, який створює класову суперечність між багатіями (капіталістами) та робітниками. Маркс розробив концепцію додаткової

вартості: робітник у процесі праці створює більше цінності, ніж отримує у вигляді заробітної плати. Ця різниця привласнюється капіталістом та становить основу його прибутку. Таким чином, експлуатація робітника є внутрішньою рисою капіталізму, а бідність – наслідком цієї системи. Маркс також описав явище «відчуження» праці: робітник у капіталізмі відчужений від результатів своєї діяльності, від самого процесу праці, від інших людей і від власної сутності [5]. Це робить його життя дегуманізованим і сприяє відтворенню бідності не лише як матеріального, а й духовного стану. Маркс та його послідовники розглядали бідність як однозначне зло, а засобом боротьби з нею вважали ведення політики загальної зрівнялівки шляхом революційної перебудови капіталістичного суспільства. Вони не вірили у можливість мирного реформування суспільства, тому пропонували лише революційне повалення капіталізму та встановлення диктатури пролетаріату, що було б здатне знищити умови для відтворення бідності. В їх баченні, комуністичне суспільство має ліквідувати експлуатацію та забезпечити справедливий розподіл багатства.

Відомий англійський соціалістичний мислитель Вільям Морріс (1834–1896) на відміну від Маркса, більше уваги приділяв культурним і моральним аспектам бідності [59]. Він вважав, що капіталізм руйнує не лише матеріальне становище робітників, а й саму красу життя, позбавляє людину радості творчості, перетворюючи працю на нудний і виснажливий примус. Для Морріса бідність була не тільки відсутністю матеріальних благ, а й духовною деградацією, яка виникає через безглуздість і відчуженість праці. Він критикував індустріалізацію за її механістичний характер, за те, що вона створює товари низької якості й позбавляє людей естетичного виміру існування. Його ідеал – суспільство, у якому праця поєднується з мистецтвом, а кожна людина має можливість реалізувати свій творчий потенціал. У цьому сенсі Морріс перегукувався з утопічним соціалізмом Оуена, але надавав ще більшої ваги духовним і культурним аспектам.

Католицька соціальна доктрина. У відповідь на соціальні виклики Католицька церква виробила нову концепцію ставлення до бідності («Католицька соціальна доктрина» або «третій шлях»)[21]. Вперше суспільні відносини було розглянуто як простір, де віра має слово, де мораль не є лише особистим вибором, а критерієм для оцінки інституцій, систем і державної політики. Церква заявила, що економіка, політика, структура праці та власності не можуть бути відокремлені від питань гідності людини, справедливості та спільного блага. Для Католицької церкви бідність є не лише економічною чи матеріальною проблемою, але й духовним і моральним викликом. Бідність принижує гідність людини, створює нерівність і породжує соціальну несправедливість. Від кінця XIX і впродовж XX століття Католицька церква формує цілісну систему принципів і підходів, відому як Католицька соціальна доктрина, яка визначає бачення християнського підходу до подолання бідності, забезпечення справедливості та солідарності. Початком даної концепції стала енцикліка *Rerum Novarum* (1891) [20]. Папи Лева XIII (1810-1903). В ній засуджувалася як експлуатація робітників капіталістами, так і революційні методи марксизму. Папа наголошував на необхідності поєднання соціальної справедливості, християнської моралі та приватної власності. Таким чином, Католицька церква фактично визнала, що бідність не є лише особистою вадою, а є соціальною проблемою, яка потребує втручання держави та церкви через справедливу оплату праці, соціальний захист і розвиток професійних об'єднань. Католицька соціальна думка визначає кілька ключових принципів, без яких неможливо подолати бідність:

а) гідність людської особи – кожна людина створена за образом Божим і має невід'ємну цінність. Бідність, що принижує гідність, є морально неприйнятною;

б) спільне благо – подолання бідності є завданням усього суспільства, а не лише окремих груп;

в) субсидіарність – проблеми бідності повинні вирішуватися на найближчому до людини рівні (група, місцева влада), але за підтримки держави і міжнародних структур;

г) солідарність – заможніші верстви зобов'язані допомагати біднішим, оскільки суспільство є єдиним організмом [21].

Католицька соціальна доктрина наголошує на таких шляхах подолання бідності: а) право на працю та справедливу заробітну плату – зарплата повинна дозволяти людині утримувати себе та сім'ю; б) соціальні гарантії – держава має забезпечувати медичне обслуговування, освіту, захист від безробіття; в) захист прав робітників – право на об'єднання у профспілки, справедливі умови праці; г) освіта і виховання – боротьба з бідністю через розвиток людського капіталу; д) соціальне партнерство – взаємна відповідальність держави, роботодавців та працівників. Згодом, протягом ХХ і ХХІ століття були опубліковані десятки енциклік, пастирських та синодальних документів, що базуються на закладених ним принципах. Церква акцентувала увагу на глобальних аспектах бідності. Важливим доробком, в даному аспекті є погляди Папи Римського Івана Павла II (1920-2005), котрий поєднував християнський гуманізм та соціальну відповідальність [5]. Він не розглядає бідних як об'єкт допомоги, а як рівноправних учасників Божого творіння. Його вчення залишається актуальним і сьогодні, коли економічні диспропорції знову зростають. На думку Івана Павла II, боротьба з бідністю не може бути лише справою приватної благодійності. Держава має забезпечити справедливу економічну політику, доступ до освіти, охорони здоров'я, а також сприяти розвитку праці як основи людської гідності. Іван Павло II різко критикував надмірний індивідуалізм, споживацьку культуру та несправедливий розподіл ресурсів. Він застерігав, що глобалізація без етичних засад призводить до збагачення небагатьох і маргіналізації мільйонів. Папа вважав, що справжній розвиток можливий лише тоді, коли він слугує людині та загальному благу. У своїй енцикліці «*Sollicitudo Rei Socialis*» (1987) Іван Павло II наголошує, що бідність має подвійний характер: вона може

бути як результатом несправедливих економічних структур, так і моральним викликом для людства[20]. Бідність—це не тільки відсутність матеріальних благ, але й духовне спустошення, що проявляється у байдужості, споживацтві, втраті співчуття.

Одним із ключових понять соціальної доктрини Івана Павла II є принцип солідарності. Він розглядає її як моральний обов'язок співпраці між людьми, народами та державами. У цьому контексті Папа вводить поняття «преференційної опції на користь бідних» – морального імперативу ставити інтереси найбільш потребуючих у центр суспільної уваги. Іван Павло II у «Centesimus Annus» (1991) наголошував, що глобалізація має включати турботу про бідних країн. Папа Бенедикт XVI (1927-2022) у «Caritas in Veritate» (2009) підкреслював необхідність інтеграції етики в економіку. Папа Франциск (1936-2025) у енцикліках «Laudato Si'» (2015) та «Fratelli Tutti» (2020) бачить бідність у контексті нерівності, екологічних проблем і відчуження людини в умовах споживацького суспільства. Він закликав до «економіки солідарності» і «глобальної культури братерства»[20] .

Ліберальні та консервативні підходи. У XIX столітті значного поширення набули ідеї філантропії. Багаті підприємці фінансували школи, лікарні, притулки. Добродійні товариства намагалися допомогти бідним через освіту та моральне виховання. Водночас консервативні політики продовжували підкреслювати небезпеку «надмірної допомоги», яка нібито розбещує бідних.

Ліберальні суспільні діячі наполягали на розвитку економіки, освіти і правової рівності як засобах поступового зменшення бідності. Девід Ллойд Джордж (1863-1945) лідер Ліберальної партії розумів, що соціальні проблеми, зокрема бідність, є серйозною загрозою для стабільності держави, і що боротьба з ними має бути пріоритетом його діяльності як британського прем'єр-міністра та для уряду[59]. Загрози соціальних вибухів і революцій у світі в XIX–XX ст. зумовили запровадження відповідних захисних реакцій з боку капіталістичної ринкової економічної системи, що звернулася за допомогою до

держави. Багаті, усвідомивши те, що саме їхнє існування у довгостроковій перспективі залежить від усунення революційних ситуацій, почали поступово їх не допускати. Зокрема, Отто фон Шенхаузен Бісмарк (1815–1898 рр.), німецький консерватор і аристократ, державний діяч та дипломат, установив у 80-ті рр. XIX ст. медичне страхування і державні пенсії. Уїнстон Черчілль (1874–1965 рр.), син англійського герцога, прем'єр-міністр Великобританії, в 1911 р. ввів першу широкомасштабну систему соціального страхування від безробіття. Франклін Рузвельт (1882–1945 рр.), нащадок патриціанської сім'ї, 32-й президент США, спроектував державу загального добробуту (social welfare state), яка врятувала капіталізм ринкової економіки після Великої депресії[55]. Втім, притаманна ринковій системі соціальна поляризація та бідність поглиблювалася упродовж XX ст.

Висновки до 1 розділу. Отже, бідність як наслідок різниці у становищі членів суспільства завжди й усюди була супутницею історичного розвитку. Історико-філософський аналіз поняття «бідність» дає змогу простежити зміну ставлення до цього явища в різних цивілізаційних епохах, від первісного суспільства до постіндустріального світу.

Дослідження еволюції поняття «бідність» у європейській цивілізації через аналіз джерел, концепцій і соціальних практик в різні історичні періоди пререконує сучасного дослідника, що бідність як соціально-економічне явище торкається не лише матеріального аспекту життя особистості, а й соціального статусу, морального стану, інституційної допомоги та стимулює філософські рефлексії стосовно запобіганню даного явища.

РОЗДІЛ 2

БІДНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

2.1. Соціальні чинники виникнення бідності

Соціальне явище «бідність» вирізняється з широкого кола проблем суспільства, оскільки вона нерозривно пов'язана з найважливішими аспектами життя і зумовлює відчуття соціальної несправедливості, стан безвиході у населення та інші негативні наслідки. Особливої актуальності проблема бідності набула в пострадянських та країнах з транзитивною економікою, до яких належить також Україна. На відміну від інших держав, бідні верстви населення у постсоціалістичних країнах мають доволі високу професійну підготовку, в минулому вони користувалися надійними гарантіями зайнятості, одержували широкий спектр суспільних послуг, а після досягнення пенсійного віку вони очікували від держави на виплату належної пенсії. Однак, глибока економічна криза спричинила втрату робочих місць, поширення практики невиплати заробітної плати і руйнування налагодженої системи соціального захисту, що зумовило виникнення у багатьох людей почуття вразливості, стану безсилля й неможливості планувати своє майбутнє[29].

Дуже часто бідне населення відчуває глибоке розчарування від того, що більше не виникає потреби в його знаннях та практичних навичках, а також здобутій кваліфікації, через що відбувається відчуження таких індивідів від спільноти і в них розвивається комплекс невдахи. Разом із втратою гідної соціальної ролі та статусу таких людей часто супроводжують відчуття сорому та стан пригніченості, що спонукають їх до зловживання алкоголем,

призводять до виникнення конфліктів у сім'ях і поширення випадків самогубства[72].

Отжн,*бідність* — це соціально-економічний стан, при якому людина або група осіб не можуть забезпечити собі мінімально необхідного рівня життя. Це означає не лише відсутність доходу, а й обмежений доступ до ресурсів, послуг і можливостей, які є життєво важливими для повноцінного існування.

На офіційному рівні визначення бідності можуть відрізнятися. Наприклад: Світовий банк визначає бідність як "нестачу засобів для задоволення базових потреб, таких як харчування, одяг, житло та охорона здоров'я". ООН розглядає бідність як "відмову від можливостей і свобод, доступу до освіти, охорони здоров'я, гідної праці та політичної участі"[68]. Державна служба статистики України використовує показник "межі бідності", який щорічно розраховується на основі прожиткового мінімуму[48]. Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи — фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум — це вартісне вираження матеріальних цінностей, конче необхідних для існування людини. В світовій практиці він становить 85—87 % загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину - певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя[48]. Поняття бідності охоплює як матеріальні нестатки, так і соціальні обмеження.

Бідність ніколи не виникає на порожньому місці. Це результат взаємодії цілого комплексу факторів — економічних, соціальних, політичних, культурних і навіть особистісних. Важливо розуміти, що бідність — це не завжди наслідок "ледачості" чи "нездатності" окремої особи, як часто стереотипно вважають, а складне багатовимірне явище, що формується під тиском зовнішніх умов і структурних чинників[6].

Соціальні чинники бідності: а) низький рівень освіти зменшує шанси людини знайти добре оплачувану роботу. Водночас сім'ї з низькими доходами часто не мають змоги фінансувати навчання своїх дітей, що поглиблює "порочне коло бідності"; б)поганий стан здоров'я- люди з хронічними

хворобами або інвалідністю часто втрачають можливість працевлаштування, а витрати на медицину виводять їх за межу виживання;в)дискримінація- жінки, етнічні меншини, люди з інвалідністю або внутрішньо переміщені особи часто стикаються з бар'єрами на ринку праці або в суспільстві в цілому[7].

Соціальна ізоляція: відсутність соціальних зв'язків, родинної підтримки чи спільноти може зробити людину більш вразливою до бідності, особливо у складні періоди (втрата роботи, хвороба, старість).

Політичні чинники: країни з високим рівнем корупції мають менш ефективні системи розподілу ресурсів. Соціальні допомоги не доходять до адресатів, а бюджети на охорону здоров'я й освіти розкрадаються.

Відсутність або слабкість соціальної політики: неспроможність держави підтримувати малозабезпеченихосіб, відсутність забезпечення доступу до базових послуг та гарантування рівності можливостей стимулює бідність, яка в перспективі стає глибшою та хронічною.

Політична нестабільність: часті зміни влади, конфлікти між партіями, відсутність стратегічного управління — все це унеможлиблює проведення довгострокових реформ, спрямованих на зменшення бідності.

Одним із ключових факторів бідності є також *економічні умов:* Безробіття або нестабільна зайнятість- люди, які не мають постійної роботи, часто не можуть забезпечити себе елементарними потребами. Бідність особливо загострюється, коли робочих місць не вистачає або коли зарплати не відповідають реальному рівню життя.

Низький рівень заробітної плати: у багатьох країнах існує категорія так званих працюючих бідних — людей, які працюють повний робочий день, але все одно залишаються за межею бідності. Це свідчить про структурні проблеми ринку праці.

Інфляція: знецінення національної валюти, ріст цін на продукти, комунальні послуги, паливо призводять до зменшення купівельної спроможності, особливо серед малозабезпечених верств населення.

Економічна нерівність: у суспільствах з великим розривом між багатими і бідними групами бідність часто стає системною — вона "успадковується" з покоління в покоління.

Зовнішні глобальні фактори які продукують бідність.Війна та збройні конфлікти: руйнують інфраструктуру, знищують робочі місця, призводять до масового переміщення населення та втрати засобів для існування. В сучасній Україні ця причина стала однією з провідних.

Екологічні катастрофи: повені, посухи, землетруси — всі ці явища можуть зруйнувати економіку регіону та зробити людей бездомними і безробітними.

Глобалізація: приносить як вигоди, так і загрози: транснаціональні компанії можуть витіснити дрібний бізнес, а автоматизація — залишати працівників без роботи.

Індивідуальні фактори.Особисті звички й спосіб життя: іноді бідність може бути частково пов'язана з індивідуальними рішеннями: залежність від алкоголю чи наркотиків, ігроманія, небажання працювати, низька мотивація.

Місце проживання: особи, що мешкають у віддалених селах або зонах без належної інфраструктури, часто не мають доступу до ринку праці, якісної освіти та медицини[7].

Отже, причини бідності — надзвичайно різноманітні та взаємозв'язані між собою. Не можна звести це явище до однієї простої формули. Саме тому боротьба з бідністю вимагає комплексного підходу: потрібно враховувати усі рівні — індивідуальний, сімейний, суспільний та державний, а також розуміти глибинні механізми, що породжують соціальну несправедливість.

2.2. Різновиди та методика визначення бідності

Соціально-економічне явище «бідність» не є одноманітним явищем — воно має багато форм та проявів. Розуміння її різновидів дає змогу краще

оцінювати масштаб проблеми і обирати відповідні шляхи подолання. У сучасній соціології, економіці й політології використовуються різні типології бідності. Нижче розглянемо основні з них.

Абсолютна бідність — це стан, коли людина не має доступу до базових життєвих потреб: їжі, питної води, одягу, житла, санітарії, освіти та медичних послуг. Фактично, це крайній ступінь злиднів, коли доходи настільки низькі, що унеможливають придбання найнеобхіднішого. Світовий банк визначає поріг абсолютної бідності як 2,15 долара США на день (станом на 2022 рік). Такий тип бідності часто притаманний країнам із низьким рівнем розвитку, а також регіонам, що переживають катастрофи або збройні конфлікти.

Відносна бідність - означає, що людина або сім'я живе значно гірше, ніж більшість у її суспільстві. Тобто вона має доходи нижчі за середній рівень життя в конкретній країні. У ситуації відносної бідності індивіди не мають засобів для участі в суспільному житті, забезпечення необхідного типу харчування, дотримання режиму праці та відпочинку, які є звичними і поширеними у певному суспільстві[6].

У Європейському Союзі відносна бідність визначається як дохід, що становить менше 60% від медіанного доходу (середній показник доходу, який є ключовим для аналізу розподілу доходів у даному суспільстві та визначення рівня бідності) національного рівня[13]. У більш заможних суспільствах відносна бідність може означати відсутність доступу до інтернету, якісної освіти або культурного дозвілля. Приклад: Людина в Україні, яка має дохід 4–5 тисяч гривень на місяць, не може дозволити собі не лише відпочинок, а й оплату комунальних послуг і ліків.

Суб'єктивна бідність - форма бідності, що базується на особистому сприйнятті людини свого матеріального становища. Людина може мати дохід вище за прожитковий мінімум, але все одно почуватися бідною, бо не має стабільності, впевненості у майбутньому або вважає, що не може дозволити собі "гідне життя". Даний різновид бідності має велике значення під час аналізу

суспільної свідомості, суспільної поведінки.суб'єктивна бідність формує пасивну поведінку, сприяє зниження економічної та й загалом соціальної активності.Суб'єктивна бідність тісно пов'язана з психологічним станом і соціальними очікуваннями.

Хронічна бідність — це стан, коли людина або сім'я живе в умовах бідності протягом тривалого періоду часу, зазвичай більше ніж 3 роки. Така форма бідності часто є результатом "соціального спадку" — коли бідність передається від батьків до дітей.Вихід із хронічної бідності ускладнений відсутністю освіти, кваліфікації, здоров'я або соціального капіталу.Хронічна бідність,як правило, призводить до тяжчих наслідків і часто є результатом дії комплексусоціальних чинників. Вона також асоціюється з неможливістю для родини чи окремого громадянина самотужки вирішити свої проблеми й подолати матеріальні негаразди.

Тимчасова бідність- виникає у зв'язку з певними життєвими обставинами -втратою роботи, хворобою, розлученням, переїздом або війною.Вона може тривати кілька місяців або років, але не є стабільною.Така форма бідності притаманна, зокрема, переселенцям, біженцям, студентам або людям, що пережили стихійне лихо.

Міська (урбаністична) бідність- часто має свої особливості: високі ціни на житло, транспорт, освіту, конкуренція за робочі місця, маргіналізація в мегаполісах. Часто проявляється у вигляді існування нетрів-районів без доступу до інфраструктури.*Сільська бідність*пов'язана з обмеженим доступом до медичних послуг, освіти, транспорту, а також залежністю від сільського господарства, яке може бути нестабільним через клімат або економіку.Сільські сім'ї з дітьми суттєво поступаються міським як за доходами та витратами, так і за споживчо-майновими характеристиками, проте більшу проблему становлять інфраструктурні позбавлення.

Дитяча бідність.Бідність домогосподарств з дітьми та, відповідно, бідність у дитячому віці має довгострокові наслідки: гірші результати в

навчанні, вищий ризик захворювань, обмежений доступ до культури та спорту. Не останню роль у низьких доходах сільських сімей із дітьми відіграє безробіття когось із дорослих членів родини. Так, якщо у великих містах сімей з дітьми, де є безробітна особа, менше 5 %, то в селах даний показник перевищує чверть усіх домогосподарств. Згідно з даними ЮНІСЕФ, у 2023 році понад 20% дітей у Європі зростали в умовах ризику бідності чи соціального виключення [23]. В Україні унаслідок війни кількість дітей, які живуть у бідних родин, зросла більш ніж удвічі.

Гендерна бідність. Жінки частіше зустрічаються з бідністю через: нижчу оплату праці за однакову роботу; складнощі у поєднанні професійної та материнської ролі; більшу ймовірність зайнятості в неформальному секторі; дискримінацію на ринку праці. Даний різновид бідності виникає внаслідок соціальних стереотипів, які покладають на жінок більшу відповідальність за догляд за домом та родиною, що обмежує їхній час і ресурси для економічної самореалізації. У світі понад 60% бідного населення — це жінки та дівчата.

Бідність серед працюючих. Це явище, коли люди мають офіційне працевлаштування, але заробляють так мало, що не можуть задовольнити базові потреби. Працююче населення забезпечує своєю працею незмінний розвиток держави, стимулює зростання економіки країни, що дає можливість підвищити добробут, якість та рівень життя суспільства. Працездатність, мотивація до праці та її ефективність, у свою чергу, визначаються рівнем достатку самих працюючих. В Україні останніми роками зайняті особи складають значну частку в категорії «бідні», що дозволяє констатувати поширеність в країні такого негативного явища як «бідність працюючих». До головних причин виникнення та поширення бідності серед працюючого населення в Україні слід віднести низький рівень оплати праці та заборгованість з її виплати. Заробітна плата більшості працюючих не виконує стимулюючої, мотиваційної та відтворювальної функцій. Часто це стосується

працівників у сільському господарстві, бюджетній сфері, сервісній сфері, неформальній економі. Слід зазначити, що розмір мінімальної заробітної плати практично співпадав в цей період з фактичним розміром прожиткового мінімуму[35].

Раптової бідності: бідність, спричинена військовими діями на сході України. Це така бідність, яка настає в разі втрати всього майна та джерел для існування, тобто коли людина в одному моменті, маючи певний рівень достатку, його втрачає і стає бідною. Перш за все, йдеться про внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Найбільше раптово бідними стали жителі регіону ведення АТ, ООС. До бойових дій вони мали певні соціально визнані блага: майно (квартиру, автомобіль, дачу), роботу, стабільний заробіток, освіту, що за українськими мірками було прийнятним соціальним статусом та рівнем доходів та давало можливість відносити себе до середнього класу у суб'єктивному вимірі. Після початку збройного конфлікту, вони втратили все, що мали. І стали раптово бідними. Розділення на тих, хто виїхав, набувши статусу вимушених переселенців, і тих, хто залишився, в цій ситуації не має значення, оскільки з обох боків підконтрольної та непідконтрольної території умови життя людей значно погіршилися і є незадовільними. З першого погляду може здатися, що раптово бідні та бідні мають ті ж самі проблеми: відсутність власного житла та/або незадовільні житлові умови, проблеми з працевлаштування, невисокі заробітні плати, обмеженості в наборі та якості продовольчих та непродовольчих товарів, складнощі в доступі до соціальних послуг. Проте можна виділити наступні критерії, за якими ці люди відрізняються від звиклих груп бідних:

1) причина бідності: бойові дії на сході України та анексія АР Криму примусили майже 2 мільйона осіб залишити своє майно, роботу і змінити місце проживання;

2) часовий відрізок: настання бідності відбулося не передбачувано, випадково, не очікувано. На відміну від класичних бідних, для яких

бідність настала поступовим шляхом або є відтворенням бідності своїх батьків;

3) психологія бідності: ВПО, що опинилися в складних життєвих умовах, не відчували себе бідними (за винятком тих, хто і до переміщення був бідним), оскільки до бойових дій мали певний статус в суспільстві, який давав змогу задовольняти потреби на рівні, що не вважався бідним[6]. Але в теперішніх умовах, коли загальний рівень доходів та життя став нижчим від того, що був, їх можна вважати бідними або вразливими до бідності. Саме психологічний фактор є найбільшою відмінністю раптово бідних від бідних. І хоча сама ситуація призводить до появи у більшості ВПО почуття уразливості, безсилля, неможливості планувати власне майбутнє, проте ця група людей не має свідомості бідної людини, навпаки, вважає себе активними членами суспільства, здатними самостійно вирішувати свої проблеми. А тому бажання повернути втрачений рівень життя є досить сильним, з високою готовністю до дій. Тобто такі люди є економічно активні та вмотивовані в більшій мірі ніж ті, хто звик бути бідним.

У Національній статистиці України для визначення бідності застосовується комбінація кількох методів. Основним показником є рівень відносної бідності за витратами, що розраховується відповідно до даних вибірових обстежень домогосподарств. Межа бідності встановлюється як 75 % медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат[29].

Додатково враховуються показники: а) частка населення, що проживає за межею бідності за міжнародними критеріями (2,15 або 3,65 дол. США/день); б) частка витрат на продукти харчування у загальній структурі споживання (чим вища — тим більша ймовірність бідності); в) рівень матеріальної депривації, що показує, чи може домогосподарство дозволити собі певні базові речі (опалення, новий одяг, відпочинок тощо)[30].

Порівняльний аналіз міжнародних підходів. У міжнародній практиці застосовуються різні системи оцінки бідності[13]. Наприклад:

- Світовий банк використовує глобальні пороги абсолютної бідності (2,15 дол./день для країн з низькими доходами, 3,65 дол./день для середніх доходів);

- Організація Об'єднаних Націй(ООН) та Європейський Союз (ЄС)роблять акцент на відносній бідності, що враховує соціальні стандарти конкретного суспільства;

- Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) розробила показники «ризик бідності» та «індекс соціальної ізоляції»:

Ризик бідності -особи вважаються такими, що піддаються ризику бідності, якщо вони відповідають одному з наведених нижче критеріїв: а)дохід нижче (60%) від національного медіанного показника; б)серйозна матеріальна депривація: неможливість забезпечити сім'ю мінімум сімома з 13 ключових потреб, таких як оплата непередбачених витрат, підтримання тепла в будинку та доступ до інтернету. В)низька інтенсивність праці: дорослі (18-64) роки) в домогосподарстві працювали менше (20) місяців, які вони могли працювати минулого року.

Індекс соціальної ізоляції-сукупність різних методів оцінки рівня соціальної ізоляції та самотності в різних сферах життя. Він може включати показники, що відображають: а)бмеження контактів: брак соціальних зв'язків, спілкування та взаємодії з іншими людьми; б)психологічний стан: відчуття самотності, зниження самооцінки, тривожність, депресія; в)когнітивні функції: погіршення пам'яті, концентрації уваги та інші негативні наслідки для мозку.

Порівняння методик показує, що кожна з них має свої переваги та обмеження: абсолютні критерії дають змогу виявити найуразливіші групи, тоді як відносні — краще відображають соціальну нерівність.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [48].Світова

практика розробила кілька варіантів визначення прожиткового мінімуму в державі.

Статистичний метод передбачає встановлення прожиткового мінімуму на рівні доходів, які мають 10-20 % найменш заможних громадян певної держави [30]. Цей метод можна застосовувати у державах з досить високим рівнем доходів громадян. Суб'єктивний або соціологічний підхід базується на проведенні соціологічних опитувань населення про необхідний мінімальний дохід. Такий метод є радше консультативним, оскільки його результати можуть бути не підкріплені реальними економічними можливостями держави, проте він виражає справжні потреби людей. Ресурсний метод виходить із можливості економіки забезпечувати прожитковий мінімум, він застосовується у високорозвинутих країнах. Комбінований метод поєднує у собі декілька методів, зокрема вартість харчування визначається за нормами, житлово-комунальні послуги — за фактом, а непродовольчі товари за їх відсотковою часткою в загальних витратах. На практиці застосовується нормативний метод, який полягає у встановленні вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик. Кожна держава має свої особливості формування мінімального споживчого кошика.

Споживчий кошик — набір товарів, що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людини або сім'ї [30]. *Продовольчий кошик* — набір їжі (тільки їжі), що характеризує типовий рівень і структуру місячного (річного) споживання людиною або сім'єю. Використовується для розрахунку мінімального споживчого бюджету (прожиткового мінімуму), виходячи із вартості споживчого кошика в актуальних цінах. Застосовується як база для порівняння розрахункових і реальних рівнів споживання. На основі даних по споживчому кошику та споживчому бюджеті розраховуються такі показники, як мінімальна зарплата і мінімальні пенсії. Поняття споживчого кошика існує у багатьох країнах світу. Проте ці «кошики» мають певні національні особливості: споживчий кошик американця нараховує 300

продуктів і послуг, француза-250, англійця -350, німця - 475[63]. Український споживчий кошик був розширений до 297 найменувань продуктів. В українському ж споживчому кошику лєвова частка доходів (понад 65 %) витрачається на харчі, а деякі непродовольчі товари та послуги не згадуються взагалі. Наприклад, вважається, що пенсіонерам потрібно мінімум одягу, а школярі можуть обійтися двома підручниками на рік, студенти взагалі мають обходитися без підручників. Платна медицина та платна вища освіта взагалі не згадуються, бо, згідно із Конституцією, вони в Україні мають надаватися безкоштовно.

Отже, методика визначення бідності є ключовим інструментом для формування соціальної політики. Її точність впливає на розробку програм підтримки населення, визначення розмірів соціальної допомоги, аналіз ефективності державних реформ. В Україні важливо продовжувати удосконалення методів оцінки, зокрема розширення багатовимірного підходу, що дозволяє комплексно враховувати економічні, освітні та демографічні аспекти. Комплексний підхід до вимірювання бідності є запорукою розробки ефективних заходів соціальної підтримки та подолання нерівності.

2.3. Психологічні основи бідності

Традиційно бідність розглядали в соціально-економічному контексті, однак сучасні дослідження вказують на її глибоку психологічну природу. Людина, позбавлена матеріальних ресурсів, переживає зниження самооцінки, почуття безсилля та втрату віри у власні можливості.

У психології бідність розглядається як стан не лише матеріальної нестачі, а й емоційного та когнітивного дефіциту. Вона формує специфічний світогляд, у якому панує страх перед майбутнім, недовіра до соціальних інститутів і низький рівень контролю над життям. Психолог М. Й. Боришевський

зазначає, що бідність породжує «синдром вивченої безпорадності», який закріплює соціальну нерівність (Боришевський, 2021)[58]. Особливості свідомості й поведінки стабільно незаможних людей було узагальнено в теорії «культури бідності» американського антрополога О. Льюїса. Вивчаючи спосіб життя бідних сімей, він дійшов висновку, що представники незаможних верств населення в умовах постійної матеріальної скрути виробляють специфічні постави, цінності, моделі поведінки, які вирізняють їх як носіїв певної субкультури, успадковуються наступними поколіннями та зумовлюють утривалення бідності [86]. Загалом стиль життя носіїв культури бідності можна охарактеризувати такими рисами: знижена цінність індивідуальності, знижена самооцінка, послаблене прагнення до самоактуалізації, уникання відповідальності, знижена спроможність робити вибір, екстернальне прийняття вимушеності, вивчена безпорадність, знижена здатність до саморегуляції, обмежена просторово-часова орієнтація, послаблена інтегрованість поведінки, звужений діапазон відхилень від соціальних стандартів, схильність до захисних реакцій [86].

Отже, бідність — це не лише відсутність грошей, а й відтворення стану соціально-психологічної неповноцінності, що передається з покоління в покоління. Психологічні чинники формування бідності:

Серед чинників, що підтримують стан бідності — відсутність контролю над майбутнім, фаталізм, обмежене соціальне мислення та стрес. Бідність часто пов'язана з когнітивними спотвореннями: люди, які живуть у стані хронічної нестачі, приймають короткострокові рішення, орієнтовані на виживання, а не розвиток [58]. Це створює замкнене коло відтворення бідності.

Соціально-психологічний феномен «бідність», як породження типових рис і властивостей, колективної свідомості й поведінки, спільного способу життя досліджувався лабораторією психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, що здійснювалося протягом 2011–2015 років. [6] Описані авторами монографії дані дали підстави

для таких узагальнень: «особи, які психологічно тяжіють до бідності, проявляють відносно нижчу особистісну та соціально-психологічну ефективність, що й становить одну з визначальних психологічних характеристик культури бідності. Конформізм (відсутність власної позиції домінантності, безпринципна і некритична покора певній моделі, що володіє найбільшою силою тиску) як базальну, первинну характеристику носіїв бідності зафіксовано у двох виявах: намаганні відповідати громадській думці та очікуванням, з одного боку, а з другого – острахові перед наявністю власної думки. Така позиція призводить до парадоксальної маргіналізації конформних осіб у соціумі: вони виявляються «непомітними» для оточення» [58].

Соціально-культурні механізми відтворення бідності включають соціальну мобільність, культурні норми та цінності, а також систему освіти та трудових відносин. Ці механізми можуть створювати замкнене коло, де бідність передається від покоління до покоління через: обмежений доступ до якісної освіти, що знижує шанси на кращу роботу, дискримінацію, що обмежує можливості працевлаштування, та культурні норми, які можуть формувати пасивне ставлення до зміни ситуації. Тому можемо констатувати, що психологічні механізми бідності тісно пов'язані із соціальними чинниками: наслідуванням моделей поведінки, культурною нормалізацією бідності та стигматизацією. Українські дослідники підкреслюють, що у кризові періоди формується соціальна травма бідності — посилення соціально-економічних проблем через зростання рівня бідності, спричинені кризовими соціальними факторами (війна) що призводять до скорочення доходів, труднощів з доступом до базових послуг та погіршенням добробуту населення, особливо вразливих груп [7]. Це проявляється як у фізичних, так і в психологічних аспектах, впливаючи на психічне здоров'я, відчуття безпеки та можливості для самореалізації, створюючи довготривалі наслідки для суспільства, а саме-почуття безнадії та втрати перспективи зазвичай веде до соціальної пасивності.

Вплив бідності на психіку людини. Бідність впливає на усі рівні психіки: емоційний, когнітивний, поведінковий. Хронічна нестача ресурсів спричиняє тривожність, депресивні стани, зниження концентрації уваги, втрату мотивації до саморозвитку[58]. Вона формує «культуру виживання», у якій домінують короткострокові цілі: забезпечити базову безпеку, а не розвиток (УІСП, 2024).

«Культура виживання бідних»-це термін, який описує комплекс цінностей, переконань і моделей поведінки, що формуються у людей, які живуть у стані бідності, і які можуть призводити до відтворення бідності в наступних поколіннях. Соціолог Оскар Льюїс вперше описав це поняття наприкінці 1960-х років, стверджуючи, що бідність — це не тільки брак ресурсів, а й певна система цінностей, яка формує поведінку[40]. Ознаки «культури виживання бідних»:

а) специфічна система цінностей- набір цінностей, які можуть відрізнитися від домінуючих, наприклад, орієнтація на сьогоднішнє, а не на майбутнє, або прийняття фаталізму;

б) спосіб відтворення бідності- система цінностей, як стверджує теорія, що передається з покоління в покоління та ускладнює вихід із бідності, навіть за наявності можливостей;

в) спосіб життя як адаптація до несприятливих умов, але водночас це і створення бар'єрів для потенційної соціальної мобільності(міжгрупова або просторова рухливість населення, його готовність до соціальних переміщень, яка виражається у зміні класової належності індивідів, у переходах з однієї внутрішньокласової групи до іншої, міграції сільських жителів до міста, або трудова міграція до інших країн)[82].

Подолання бідності неможливе без зміни психологічних установок. Психологічні стратегії подолання бідності включають копінг-стратегії, розвиток позитивного мислення, формування навичок управління ресурсами та психологічну стійкість. Важливо відмовитися від синдрому

бідності, який передбачає негативні установки щодо грошей та достатку, і зосередитися на активному пошуку рішень.

Психологічні стратегії подолання бідності:

Копінг-стратегії (стратегії подолання)- свідомі дії, спрямовані на вихід зі стресових ситуацій. Для подолання бідності це може бути пошук нової роботи, підвищення кваліфікації, а також вміння знаходити підтримку в оточенні.

Позитивне мислення- змінити ставлення до грошей, відмова віднегативних стереотипів та страху. Це допомагає уникнути "синдрому бідності", коли людина програмує себе на злидні, і дає змогу повірити у власні сили для досягнення достатку.

Навички управління ресурсами- формування фінансової грамотності, вміння планувати бюджет, ефективно витратити кошти та заощаджувати. Такі заходи допомагають краще розпоряджатися наявними ресурсами та планувати майбутнє.

Розвиток психологічної стійкості-формування вміння адаптуватися до змін, не здаватися перед труднощами та зберігати мотивацію для того, щоб долати тимчасові фінансові труднощі, не впадаючи у відчай[58].

Соціальна підтримка подолання бідності-включає розширення доступу до базових послуг (освіта, медицина), цільову допомогу вразливим верствам населення та громадам, а також програми, спрямовані на створення робочих місць та підвищення доходів, зокрема через стимулювання зайнятості, підтримку бізнесу та розв'язання проблем на ринку праці.

Ключові напрямки соціальної підтримки:

а)Розширення доступу до базових послуг- забезпечення доступу до води, медичного обслуговування, освіти та інших основних ресурсів для найбідніших верств населення.

б)Цільова підтримка- надання допомоги громадам, які постраждали від конфліктів, стихійних лих, а також вразливим прошаркам населення.

в) Економічне стимулювання- створення нових робочих місць та підтримка зайнятості, що дозволить людям отримати стабільний дохід.

г) Підтримка зайнятості- розв'язання проблем невідповідності попиту та пропозиції на ринку праці, підтримка підприємств, що надають робочі місця[6]

Активний пошук та побудова зв'язків з людьми, які можуть надати емоційну або практичну допомогу, відіграє значну роль. Це може бути обмін досвідом з іншими, пошук спільних рішень або отримання консультацій.

Основні напрями - освіта, психологічна підтримка, фінансова грамотність і розвиток соціальних зв'язків. І. Кононенко (2023) вважає, що ключовим є формування почуття контролю над життям, що стимулює активність і відповідальність за власне майбутнє[26].

Висновки. Психологічні основи бідності охоплюють комплекс внутрішніх станів і установок, які підтримують матеріальну нестачу. Подолання бідності потребує не лише економічних реформ, а й психологічної трансформації суспільства - розвитку активності, самоповаги, віри у власні можливості.

Хронічний стрес, депресія, почуття безнадії-все це може обмежити здатність людини шукати можливості для виходу з бідності.

Отже, кожен із різновидів бідності потребує окремого підходу до аналізу та подолання. Наприклад, боротьба з дитячою бідністю вимагає інвестицій в освіту, гендерна-забезпечення рівних прав на ринку праці, а хронічна — структурних змін у системі соціального забезпечення. Визначення типу бідності-перший крок до того, щоб ефективно з нею боротися.

2.4 Майнова нерівність як домінуючий чинник соціальної нерівності та каталізатор феномену «бідність»

Майнова нерівність є однією з найскладніших і найактуальніших соціальних проблем сучасного світу. Вона відображає дисбаланс у розподілі матеріальних благ, доходів і можливостей між окремими індивідами,

соціальними групами або країнами. Бідність безпосередньо пов'язана і є прямим наслідком даного різновиду соціальної нерівності. Зростання нерівності призводить не лише до соціальної напруги, а й до гальмування економічного розвитку, обмеження соціальної мобільності та зниження довіри до державних інститутів. Наслідки нерівномірного розподілу матеріальних та згодом і нематеріальних ресурсів у суспільстві присутні у всіх формах соціальної нерівності, позаяк розподілу різні члени суспільства мають також різні можливості в користуванні ресурсами.

Класифікація форм соціальної нерівності з точки зору розв'язання проблем розвитку людини може полягати в наступному переліку:

— класова (диференціація на класи, верстви і групи залежно від соціального статусу, рівня доходу, освіти тощо);

— політична нерівність (відсутність рівної можливості впливу на прийняття політичних рішень на рівні безпосередніх учасників політичного процесу);

— економічна (або нерівність доходів) нерівність (різний рівень матеріального забезпечення, доходів і їх суспільного розподілу, задоволення потреб);

— гендерна (нерівність у гарантуванні і реалізації основних прав і свобод людини залежно від статі);

— освітня (посилення соціальних функцій інституту освіти, відсутність рівного доступу до освіти через її комерціалізацію);

— екологічна (відсутність гарантій захисту від загроз екологічного забруднення, екологічних катастроф тощо);

— нерівність безпеки здоров'я (відсутність захищеності від ризиків захворюваності, нерівність у доступності ефективного медичного обслуговування тощо);

— культурна нерівність (нерівність захисту культурного розвитку від деструктивних тенденцій),

— інформаційна (заангажованість ЗМІ, відсутність об'єктивних каналів передачі інформації, нерівність доступу до інформації) [40].

Соціальна нерівність — становище в суспільстві, коли окремі соціальні групи мають різний соціальний статус, належать до різних суспільних класів або соціальних кіл і, при цьому, отримують особливі соціальні привілеї чи є позбавленими таких привілеїв[40].

Проблема майнової нерівності має глибоке історичне коріння. Археологи виявили, що економічне розшарування виникло понад 10 000 років тому, коли людство почало переходити до осілого життя та сільського господарства. Дослідження показало, що соціальні структури, зростання населення та конкуренція за ресурси сприяли майновій нерівності, яка поступово закріпилась у суспільствах.

Даний вид нерівності був притаманний як феодальним, так і капіталістичним суспільствам, але у XXI столітті набув нових масштабів через глобалізацію, технологічні зміни та фінансову концентрацію капіталу в руках невеликої кількості людей. Дослідники наголошують, що окрім технологій, на рівень нерівності впливали соціальні фактори – зокрема наявність централізованого управління або спільних мереж підтримки. Ці елементи могли або послаблювати, або, навпаки, посилювати майновий розрив[30].

Найбільш вагомими науковими дослідженнями майнової нерівності були праці французьких просвітників. Вони вважали, що соціальна нерівність та її різновид- майнова нерівність виникали через перехід від природного стану до цивілізованого суспільства, де ключовою причиною стала поява приватної власності[40]. Це призвело до поділу суспільства на багатих і бідних, що породжувало економічну та політичну залежність, несвободу та соціальну несправедливість. Тобто, обмежений характер суспільної організації бачиться причиною негараздів у людському житті, причиною втрати людьми здатності почуватися щасливими.

Найбільш змістовним було дослідження природи майнової нерівності у праці Жан-Жака Руссо (1712-1778): «Міркування про походження і причини нерівності між людьми» (1755) «Просупільний договір та принципи політичного права» (1762) [59]. Мислитель гостро критикував феодально-абсолютистський лад, закликав до боротьби проти деспотизму. Ідеалізуючи первісне суспільство, Руссо протиставляв сучасний йому суспільний лад щасливому життю в так званому «природному стані», коли всі люди були, на його думку, рівними й вільними. «...Люди за своєю природою є добрими, але людські установи роблять їх злими; добродесність — це природний стан людини, розпуста і злочин породжені відносинами, що є наслідком цивілізації. Тому первісний природний стан є станом справедливим, а цивілізація — головне джерело зла, розпусти, нещастя» [20]. Основною рисою цього природного стану була моральна досконалість «... бо там, де немає приватної власності, не може бути і несправедливості» [20]. Першоджерело зла Руссо вбачав у нерівності, яка породжує багатство, станне спричинює розкоші й неробство. Руссо одним з перших виявив, що розвиток культури створює «штучні» потреби, задоволення яких має дуже суперечливий характер, завдяки яким людина намагається «здаватися», а не бути. Крім того, він вважає, що культура та мистецтво належать панівним соціальним верствам і є чужими для більшості людей. «Мистецтво народжується розкошами, науки - неробством» Тобто, за Руссо, просвітництво є похідним чинником, як і занепад моралі [20].

Розкіш, занепад моралі, рабство є карою за зверхність, намагання вийти зі стану щасливого невідання, в якому людина перебуває завдяки передвічній мудрості.

Причину виникнення нерівності вбачав у приватній власності як соціальному феномені. Однак філософ проте не виступав за цілковиту ліквідацію приватної власності, а висунув утопічну теорію її зрівняльного розподілу як засіб знищення поділу суспільства на багатих і

бідних. Досліджуючи природний стан суспільства, Руссо зауважив, що пута рабства виникають виключно із взаємної залежності людей, спільних потреб, що їх об'єднують; отже, неможливо поневолити людину інакше, ніж створивши їй такі обставини, коли вона не зможе діяти без інших[59].

Майнова нерівність, поділ на бідних та багатих, на думку Руссо, є першим щаблем нерівності. Другий щабель нерівності він пов'язує з виникненням держави. На певному етапі суспільного розвитку, з його точки зору, багаті та бідні уклали договір, що привів до встановлення державної влади, яка мала б бути гарантом справедливості і миру. Нерівність між багатими і бідними, таким чином, піднімається на новий щабель, перетворюється в нерівність між пануючими, володарями та підлеглими, підвладними. Третій щабель нерівності в суспільстві є результатом перетворення законної влади на деспотизм. «Якщо раніше народ був одурений державою та законом, то деспот обманує і закони, і народ. Цей третій щабель нерівності створює, між тим, і нову рівність – щодо деспота всі люди стають рівними у своєму безправ'ї»[5]. Таким чином, Руссо намагається обґрунтувати та морально і юридично виправдати право народу на бунт проти деспота. Отже, головну причину соціальної нерівності Руссо вбачає у майновій нерівності. Він був переконаний, що приватна власність призводить до появи спочатку майнової, а потім і політичної нерівності, заснування за ініціативою багатіїв публічної влади й держави (шляхом укладання первісного суспільного договору). За висловом Руссо, «той перший, хто поставив огорожу навколо ділянки землі й зухвало сказав: «Це — моє» — та знайшов простодушних людей, що повірили в це, став справжнім засновником громадянського суспільства»[5]. З цього моменту природний стан людини змінюється на громадянський. Тому ідеал майбутнього Руссо вбачає у відновленні природного стану, але за умови збереження всіх позитивних досягнень суспільства. Таке справедливе суспільство мислитель уявляв як організоване спів-життя незалежних, вільних, рівноправних людей, які мають спільну волю, що

реалізується як народний суверенітет. Іншими словами, влада належить народові як корпоративному органу - учаснику суспільного договору.

Наступним вагомим дослідженням нерівності стали раці Карла Маркса. Основні тези мислителя щодо майнової нерівності:

а) Приватна власність як джерело нерівності- саме володіння засобами виробництва, а не просто доходи чи заробітна плата, є джерелом домінування одного класу над іншим.

б) Подвійне ставлення до власності- майно (засоби виробництва) дає власникам не тільки багатство, але й владу над тими, хто не володіє ними, що створює ієрархію.

в) Експлуатація-власники привласнюють частину доданої вартості, створеної робітниками. Ця вартість перевищує заробітну плату, яку отримує робітник, і є джерелом прибутку для капіталіста.

г) Класова боротьба - майнова нерівність неминуче веде до конфлікту між класами. З часом ця боротьба, на думку Маркса, призведе до революції, в якій робітничий клас скине панування буржуазії та встановить нове, безкласове суспільство.

д) Зв'язок із державою- держава, за марксистським розумінням, є інститутом, створеним правлячим класом для підтримки свого панування та захисту власності, що також є наслідком майнової нерівності [59].

Марксова модель залишалася занадто простою для пояснення складностей стратифікації, що несло небезпеку для капіталістичних суспільств Заходу. Спроба згладження її протиріч та суперечностей здійснена М. Вебером, який, всупереч К. Марксу, не вважав організацію економіки основою стратифікації [11]. Він виділив три основні компоненти нерівності: а) майнова нерівність, що в цілому перекликається з позицією К. Маркса (породжує економічні класи); б) пошана і повага або статус та престиж, яким користується людина в соціумі, що не завжди могло залежати від достатку (породжує статусні групи або підкласи); в) влада (породжує політичні партії) [11].

Клас за М. Вебером – формація, яка визначається подібністю шансів до отримання благ, які можна реалізувати або не реалізувати на ринку (який виступає регулятором відносин). Таким чином, конфлікт класів не заперечується, але сприймається як природне явище, як конкуренція, характерна для ринкових відносин.

Поняття та сутність майнової нерівності. Майнова нерівність означає нерівномірний розподіл власності, доходів та ресурсів серед населення. У соціологічному вимірі це показник стратифікації, що визначає ступінь соціальної поляризації. Основним кількісним показником який вимірює рівень відхилення від абсолютної рівності доходів, є індекс Джині (Gini Index)- показник нерівності розподілу деякої величини чисел, що приймає значення між 0 і 1, де 0 означає абсолютну рівність (величина приймає лише одне значення), а 1 позначає повну нерівність[14]. Найбільш відомим коефіцієнт є як міра нерівності доходів домогосподарств деякої країни чи регіону. За даними Світового банку (World Bank, 2024), середній глобальний індекс Джині становить близько 0,63, що свідчить про значну диференціацію доходів у світі. Для України цей показник у 2023 році дорівнював 0,27–0,29, що є середнім рівнем за європейськими стандартами, однак реальна різниця у доступі до капіталу, житла та освіти значно більша[14].

Причини формування майнової нерівності. Причини виникнення майнової нерівності комплексні. Вони охоплюють як економічні, так і соціальні, політичні та культурні аспекти: а) економічні чинники - нерівний доступ до власності, нерівномірний розподіл прибутків від капіталу, спадковість статків та відмінності у кваліфікації; б) політичні чинники — система оподаткування, соціальні трансферти, мінімальна заробітна плата й антикорупційна політика; в) глобалізаційні процеси-відкритість ринків сприяє концентрації капіталу у транснаціональних корпорацій; г) технологічні зміни - автоматизація економіки збільшує різницю між висококваліфікованими і низькооплачуваними працівниками[40].

Тома Пікетті у своїй праці «Капітал у XXI столітті» зазначав, що прибутковість капіталу зростає швидше, ніж доходи від праці, що є головним механізмом відтворення нерівності у сучасному світі. Основний рушій нерівності, -- тенденція перевищення норми дохідності над показниками економічного зростання, -- сьогодні загрожує крайніми показниками нерівності, що пробуджує невдоволення в населення та підриває демократичні цінності, провокує соціальну та економічну нестабільність. Економічні тенденції -- це не акт Божої волі. Політичні дії стримували загрозове зростання нерівності в минулому і, за словами Пікетті, можуть робити це й зараз[87].

Ключові соціальні наслідки майнової нерівності[40].

Соціальна напруженість та конфлікти: Значні розбіжності в доходах можуть призвести до незадоволення, обурення та відчуття несправедливості, що, своєю чергою, може спричиняти соціальні протести та нестабільність.

Обмежена соціальна мобільність: Майнова нерівність створює бар'єри для людей з нижчих верств, які мають обмежений доступ до якісної освіти, охорони здоров'я та можливостей для кар'єрного зростання. Це закріплює соціальний статус і ускладнює вихід з бідності.

Зниження рівня довіри: У суспільствах з високим рівнем майнової нерівності спостерігається нижчий рівень довіри між людьми та до інституцій влади. Це може негативно впливати на суспільний лад і згуртованість.

Нерівність у доступі до правосуддя є ще одним важливим аспектом. Хоча в кожній державі світу декларується принцип рівності усіх перед законом, реальність показує, що люди з вищим рівнем доходу мають більше шансів отримати якісну юридичну допомогу, а судові рішення можуть бути упередженими через корупцію або адміністративний вплив. Фактично це ставить у нерівні умови тих, хто не має змоги найняти кваліфікованих адвокатів чи відстоювати свої права.

Посилення криміналізації: Майнова нерівність може бути одним з факторів, що призводить до зростання рівня злочинності, зокрема злочинів,

пов'язаних з майном, оскільки бідність(особливо абсолютна бідність) може підштовхувати людей до протиправних дій.

Погіршення показників здоров'я: Експерти зазначають, що в умовах значної майнової нерівності спостерігається гірша якість та доступність медичних послуг для бідніших верств населення, а також підвищений рівень стресу, що негативно впливає на загальний стан здоров'я.

Нестабільність демократичних інститутів: Незважаючи на те, що формально всі громадяни мають рівні права, фактично багатші верстви населення мають більший вплив на політичні процеси. Це може підірвати рівність політичних можливостей та довіру до демократичних інститутів.

Зростання соціальної ізоляції: Люди з нижчих верств можуть відчувати себе відстороненими від суспільства, що може призвести до соціальної ізоляції, почуття безсилля та відсутності зв'язків з більш заможними верствами суспільства. За даними ООН (UNDP, 2023), країни з високим рівнем нерівності демонструють нижчий рівень довіри до держави, нижчий ВВП на душу населення та більшу еміграцію активного населення[32]. Тому можна сказати, що соціальні наслідки майнової нерівності є комплексними та руйнівними. Вони виходять за межі економічних показників і впливають на соціальну структуру, стабільність та загальне благополуччя суспільства.

Дискримінація за станом здоров'я: ще один аспект майнової та загалом соціальної нерівності. Люди з інвалідністю часто стикаються з проблемами в отриманні освіти, пошуку роботи та пересуванні містом через недостатню доступність інфраструктури. Хоча в Україні діють закони щодо захисту прав осіб з інвалідністю, їхнє реальне виконання часто залишається недостатнім.

Нерівність у доступі до житла: також є суттєвою проблемою. У великих містах вартість нерухомості продовжує зростати, що ускладнює купівлю або оренду житла для молодих сімей та малозабезпечених громадян. У сільській місцевості, навпаки, є проблема нестачі якісного житла, що впливає на рівень життя мешканців. Низькі заробітні плати, нестача високооплачуваних робочих

місць у малих містах та селах, значний рівень безробіття та тіньова економіка сприяють розшаруванню суспільства.

Військова нерівність (процес мобілізації) в сучасній Україні стала особливо відчутною під час війни, коли мобілізація нерідко стосується переважно людей із нижчим рівнем доходів, які не мають фінансової можливості виїхати за кордон або уникнути служби через юридичні та корупційні механізми. Це підсилює соціальну напругу та створює нерівні умови для громадян, посилюючи розрив між тими, хто може уникнути мобілізації, і тими, хто змушений воювати незалежно від своїх обставин[32].

Люди з нижчим рівнем доходу та освіти часто мають менше можливостей впливати на політичне життя через брак ресурсів, обмежений доступ до якісної інформації або недовіру до політичних інститутів. Політична нерівність проявляється у різному рівні впливу громадян на процеси ухвалення рішень. Водночас фінансово забезпечені верстви населення та великі компанії можуть мати більше важелів впливу на політику.

Цифрова нерівність – у сучасних умовах доступ до інформаційних технологій відіграє важливу роль у соціальному та професійному житті. В Україні існує значний розрив між містами та селами у доступі до інтернету, сучасних гаджетів та цифрової освіти. Це створює бар'єри для навчання, дистанційної роботи та отримання державних послуг онлайн.

Нерівність за віком (ейджизм) – проблема, що торкається як молоді, так і людей старшого віку. Молоді спеціалісти часто стикаються з труднощами у працевлаштуванні через відсутність досвіду, тоді як люди старшого віку можуть втрачати робочі місця через стереотипи про їхню низьку продуктивність. В Україні ця проблема загострюється через нестачу програм перекваліфікації та адаптації людей до змін на ринку праці.

Нерівність у доступі до культурних благ – важливий, але менш помітний аспект. В Україні мешканці великих міст мають значно більше можливостей для відвідування театрів, музеїв, концертів і виставок, ніж жителі малих міст і

сіл. Це обмежує культурний розвиток і можливості для самореалізації багатьох громадян.

Майнова нерівність у сучасному світі. У глобальному масштабі майнова нерівність досягла історичних максимумів. Згідно з даними Oxfam (2024), 1 % найбагатших людей світу володіє понад 45 % усього світового багатства[30]. Цей розрив посилюється після пандемії COVID-19, коли великі корпорації отримали надприбутки, тоді як мільйони людей втратили роботу.

Рівень соціальної нерівності значно варіюється в різних країнах залежно від економічної моделі, рівня розвитку, соціальної політики та історичних факторів.

Висновок до 2 розділу. Отже, бідність є однією з найважливіших соціально-економічних проблем сучасного суспільства. Вона відображає нерівність у доступі до матеріальних, освітніх та культурних благ, обмежує можливості особистісного розвитку людини і перешкоджає формуванню справедливого соціуму. Західні психологи активно досліджували індивідуально-психологічні чинники перебування в бідності. Визначено й описано десятків властивостей особистості та поведінки, наявність яких спричиняє психологічну готовність особи бути або ставати бідною, а принаймні не бути спроможною позбутися бідності, не кажучи вже про здатність розбагатіти. З'ясовано, що бідність часто починається не з капіталу, а з цінностей, етики та світогляду людини, її розуміння місії життя, виховання й освіти. Проаналізовано різні види соціальної нерівності. З'ясовано, що усі вони не існують окремо, а часто переплітаються, створюючи комплексні проблеми для певних груп населення. Однак похідною для всіх перелічених різновидів є майнова нерівність. Для їх подолання потрібен всебічний підхід, що включає реформи в економіці, освіті, соціальній політиці та правовій сфері.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ БІДНОСТІ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Бідність залишається однією з найактуальніших соціально-економічних проблем сучасного світу. Навіть у високорозвинених країнах Європейського Союзу (ЄС) значна частина населення перебуває під ризиком соціального відчуження та економічних труднощів. За даними Eurostat (2024), близько 21,6 % населення ЄС перебуває під загрозою бідності або соціального виключення. Це свідчить про те, що боротьба з бідністю потребує не лише економічних, а й комплексних соціальних, освітніх, правових і культурних заходів.

Аналізуючи механізми та стратегії запобігання бідності у країнах Європейського Союзу, маємо виявити найефективніші практики, а також визначення уроків, які може взяти Україна з досвіду ЄС. Потрібно відзначити, що країни – сучасні члени Європейського Союзу мають історичний досвід в протидії бідності. Пригадаємо про реформу «Єлизаветинські закони про бідних» які діяли в XVI–XVII століттях та передбачали допомогу бідним на рівні парафій[59]. Фактично Англія стала першою країною, де проблема бідності набула масштабів національної дискусії. Але у XIX столітті ситуація загострилася, і парламент ухвалив «Нові закони про бідних» 1834 року[59].

Цей закон радикально змінив підхід до бідності. Допомога більше не надавалася у вигляді грошових виплат чи продуктів, а зводилася до можливості працювати у «робітних домах» (workhouses). Умови життя там були навмисне суворими, щоб лише справді нужденні могли погодяться на такі суворі умови життя та моральне приниження. Закон викликав бурхливу критику: одні вважали його надто жорстоким, інші – недостатньо ефективним. Однак саме ці неоднозначні події підштовхнули до справді ефективних та прогресивних

заходів, які згодом змінили обличчя не лише Англії . а й цілого континенту. Йдеться про виникнення моделей соціального страхування названих згодом моделями соціальної політики. Наприкінці XIX століття, в Німеччині канцлер Отто фон Бісмарк запровадив система обов'язкового соціального страхування. Політику Бісмарка в соціальній сфері називали «новим курсом»[55].Зокрема, Німеччина стала першою країною у світі, де було ухвалено розгорнуте соціальне законодавство, щ обуло спробою відреагувати на соціальні труднощі робітничого класу, що виникли в результаті індустріалізації. Бісмарк створив модель, яку невдовзі перейняли численні інші країни (хоч сам канцлер невдовзі відмовився від цієї політики), і яка досі є основою держави загального добробуту(термін, яким узагальнено характеризують політику держави, що має на меті забезпечення надання низки таких основних послуг, як охорона здоров'я, належний рівень освіти,зазвичай безкоштовної, завдяки державному фінансуванню).Її ключові принципи включають збереження соціального статусу робітників, паритетне розподілення страхових внесків між наймачами та працівниками, управління системою самими представниками працівників і роботодавців, а також зв'язок розмірів соціальних виплат із трудовим стажем та заробітною платою. За пів століття до обов'язкового пенсійного страхування були включені інші групи людей, такі як фермери, ремісники та митці. Основні характеристики моделі Бісмарка:

а)Обов'язкове соціальне страхування-запроваджено страхування від нещасних випадків, медичне, пенсійне страхування та страхування на випадок інвалідності.

б)Страховий принцип-виплати та допомоги залежать від заробітної плати, стажу роботи та сплачених внесків.

в)Паритетне фінансування-внески для соціального страхування розподіляються порівну між працівниками та роботодавцями.

г) Управління зацікавленими сторонами-системою керують самі роботодавці та наймані працівники через їхніх представників, які визначають страхові тарифи та керують діяльністю страховиків.

д) Обмежена доступність-соціальне забезпечення розповсюджується на найманих робітників, заробітна плата яких є нижчою за певний мінімум, тобто тих, хто не може дозволити собі індивідуальне страхування [80].

В 1942 році британський економіст Вільям Беверідж представив у парламенті доповідь-звіт про «Соціальне страхування та суміжні послуги» [80]. Даний документ-це система соціального страхування та захисту, що базується на принципах соціальної солідарності. Її ключові елементи: обов'язкове державне страхування для всіх працездатних громадян, гарантований державою мінімальний рівень соціального захисту, створення механізмів боротьби з безробіттям та створення міністерства соціальної служби. Ця модель, що обіцяла винагороду за жертви під час війни була надзвичайно популярна серед громадськості, тому стала зразком основу повоєнних реформ. Основні положення моделі Беверіджа:

а) Обов'язкове державне страхування-всі громадяни працездатного віку зобов'язані сплачувати внески до системи національного страхування.

б) Гарантований мінімальний рівень соціального захисту-державна гарантує забезпечення базового рівня соціального захисту для всіх громадян.

в) Боротьба з безробіттям-план включає створення громадських робіт та інші заходи для досягнення повної зайнятості.

г) Фінансова допомога-система передбачає виплати у разі хвороби, втрати роботи, виходу на пенсію та втрати годувальника.

д) Державна система соціальної служби-передбачається створення окремого міністерства для координації соціальних програм [80].

Соціальні моделі запобігання бідності у країнах Європейського Союзу:

Скандинавська модель соціальної політики – це модель соціального захисту, застосована в таких країнах, як Данія, Швеція, Фінляндія, Норвегія та

Ісландія. Характеризується високим рівнем оподаткування та потужною системою соціального забезпечення високим рівнем оподаткування та потужною системою соціального забезпечення. Вона базується на ринковому господарстві та приватній власності, але забезпечує універсальні соціальні гарантії, безкоштовну освіту, доступну медицину та підтримку сім'ї через систему високих податків та активну державну політику зайнятості[80].

Ключові аспекти даної моделі:

а) Універсальна система соціального забезпечення- соціальний захист є законним правом громадян і охоплює широкий спектр життєвих ситуацій, що потребують підтримки.

б) Ринкова економіка з державним регулюванням- модель поєднує приватну власність і ринкові механізми з активною роллю держави у соціальній сфері та регулюванні ринку праці.

в) Активна політика зайнятості- держава інвестує в професійну підготовку, створення робочих місць та перекваліфікацію працівників, надаючи грошову допомогу як тимчасовий захід, коли працевлаштування неможливе.

г) Висока податкова система- для фінансування соціальних програм застосовується прогресивна система оподаткування.

ж) Гендерна рівність- модель сприяє гендерній рівності та підтримує сім'ї.

е) Доступність соціальних послуг- включає безкоштовну освіту (включно з вищою) та доступну якісну медицину.

є) Розвинені профспілки: Сильні профспілки та колективні договори відіграють значну роль.

Континентальна модель (Німеччина, Франція, Бельгія).

Континентальна модель соціальної політики, типова для таких країн, як Німеччина, Франція та Бельгія, характеризується страхувальним принципом, де соціальні виплати та захист залежать від внесків працівників та роботодавців, а держава відіграє ключову роль у регулюванні та забезпеченні соціальних гарантій[74]. Основні риси включають: обов'язкове соціальне страхування

(пенсії, медицина, безробіття), сильний вплив профспілок та соціальних партнерів, а також акцент на підтримці певного рівня життя через соціальні програми. Така модель сприяє стабільності та соціальному миру, але водночас може створювати значне податкове навантаження на бізнес і призводити до високого рівня бюрократії. Ключові особливості:

а) Страхувальний принцип- соціальний захист формується на основі страхових внесків, які сплачують працівники та роботодавці. Це означає, що розмір допомоги часто залежить від розміру внесків, які сплачувалися протягом трудової кар'єри.

б) Роль держави- держава є центральним регулятором, встановлюючи правила, стандарти та контролюючи систему соціального страхування. Вона також забезпечує комплекс соціальних гарантій, хоча й не в такому ж обсязі, як у скандинавській моделі.

в) Соціальне партнерство- важливу роль у формуванні та реалізації соціальної політики відіграють соціальні партнери - профспілки та об'єднання роботодавців, які беруть участь у прийнятті рішень та укладанні колективних договорів.

г) Високий рівень соціальних гарантій- незважаючи на страхову основу, модель забезпечує високий рівень соціального захисту, охоплюючи широкий спектр ризиків: безробіття, пенсійне забезпечення, охорона здоров'я та догляд за хворими.

Англосаксонська модель соціальної політики, характерна для Великої Британії та Ірландії, базується на принципах мінімального втручання держави, вільного ринку та індивідуальної відповідальності[74]. Вона передбачає мінімальний рівень державних соціальних послуг, акцент робиться на приватне страхування та самозабезпечення громадян. Основний акцент робиться на захист від крайньої бідності (адресна допомога - підтримка надається тим, хто реально цього потребує), тоді як більшість соціальних потреб громадяни мають задовольняти самостійно. Ключові характеристики:

а)Мінімальна роль держави-держава надає лише базові послуги, а її зобов'язання обмежуються захистом найбільш вразливих верств населення.

б)Висока роль ринку-ринок вважається основним механізмом координації індивідуальних інтересів, а економічна свобода є пріоритетом.

в)Індивідуальна відповідальність-громадяни несуть основну відповідальність за своє соціальне забезпечення, що передбачає активне використання приватних пенсійних фондів, медичного страхування тощо.

г)Низький рівень оподаткування-для стимулювання економічної активності податки намагаються тримати на низькому рівні.

д)Низький рівень соціального партнерства- хоча соціальне партнерство існує, воно відіграє меншу роль у порівнянні з іншими моделями, наприклад, німецькою.

е)Залежність від економічного зростання- ефективність моделі значною мірою залежить від економічного зростання. У періоди спаду соціальні програми можуть скорочуватися, що негативно впливає на незахищені верстви населення

Південна модель соціальної політики (Іспанія, Італія, Португалія, Греція) характеризується низьким рівнем державної соціальної захищеності та перенесенням основної відповідальності за соціальну підтримку на сім'ю. Ця модель вважається перехідною та незавершеною, з пасивною державною політикою, на відміну від розвиненіших моделей інших європейських країн. Після кризи 2008–2012 років ЄС активно підтримував ці країни, стимулюючи їхні реформи у сфері соціального захисту[55].У 2020-х роках Іспанія запровадила гарантований мінімальний дохід (Ingreso Mínimo Vital).Ключові характеристики:

а)Висока роль сім'ї- основний тягар соціальної підтримки лежить на сім'ї, а не на державі.

б)Низький рівень соціального захисту- держава надає менше соціальних гарантій порівняно з іншими моделями, що робить її менш захищеною.

в)«Рудиментарність» системи- соціальний захист часто має неповний або незавершений характер.

Г)Пасивна державна політика- держава відіграє менш активну роль у забезпеченні соціальної підтримки.

*Концепція бідності у соціальній політиці ЄС.*Європейський Союз розглядає бідність не лише як нестачу матеріальних ресурсів, а як соціальне виключення, тобто обмеження доступу людини до базових можливостей — освіти, охорони здоров'я, праці та участі у громадському житті.

Відповідно до Європейської соціальної хартії (переглянутої, 1996 р.) та Хартії основних прав ЄС (2000 р.), кожен громадянин має право на гідне життя, соціальний захист і рівність можливостей[55].Ці документи формують основу політики ЄС у сфері запобігання бідності.

Європейська соціальна хартія (переглянута, 1996 р.)-міжнародний договір, який консолідує та оновлює соціальні та економічні права, гарантовані попередніми документами, і набув чинності 1 липня 1999 року[74]. Ця переглянута версія містить усі права з Хартії 1961 року, а також положення з Додаткового протоколу 1988 року та нові права і поправки. Визначає соціальну орієнтацію економічного розвитку європейських країн. Фіксує високі матеріальні стандарти життя, які можна досягнути в умовах ефективного функціонування соціально спрямованої ринкової економіки, взаємодії державних органів влади, підприємців та найманих працівників у вирішенні суперечливих питань організації сучасних форм виробництва. Хартія закріплює за робітниками широкі соціальні права (на дотримання високих стандартів охорони праці, відпочинок, страхування на випадок безробіття, пенсійне забезпечення, рівність жінок та чоловіків в оплаті однакової праці, законний страйк і та ін.), вона також встановлює взаємні зобов'язання соціальних партнерів. На початок XXI ст. її підписали більшість держав-членів Ради Європи.Конституція України 1996 р. фіксує найважливіші гарантії європейської

соціальної хартії, однак повне їх дотримання можливе лише за умов істотного наближення рівня життя в Україні до європейських стандартів.

Хартія основних прав ЄС (2000 р.)-документ, що закріплює політичні, соціальні та економічні права громадян Європейського Союзу[74]. Вона була урочисто проголошена у 2000 році, але набула повної юридичної сили лише після набрання чинності Лісабонським договором у грудні 2009 року. Хартія класифікує права за цінностями (гідність, свобода, рівність, солідарність, громадянство, правосуддя) і містить 54 статті, згруповані в 7 розділів. Основні аспекти Хартії були урочисто проголошені 7 грудня 2000 року на засіданні Європейської Ради в Ніцці. Даний документ гарантує зміцнення захисту основних прав людини в умовах розвитку суспільства, соціального прогресу, а також досягнень науки і техніки.

а) Правовий статус даного документу-спочатку мала декларативний характер, а повною юридичною силою наділена з 1 грудня 2009 року з набуттям чинності Лісабонським договором. Складається з преамбули та 54 статей, які згруповані у сім розділів.

б) Класифікація прав- заснована не на сфері застосування права, а на цінностях, які вони захищають.

в) Людська гідність- включає право на життя, заборону катувань, рабства та торгівлі людьми.

г) Свобода- охоплює такі права, як особиста недоторканність та свобода думки.

д) Рівність- гарантує рівність перед законом і заборону дискримінації.

е) Солідарність- забезпечує соціальні та економічні права, як-от право на соціальне забезпечення та трудові права.

є) Громадянство- стосується прав, що надаються громадянам ЄС, як-от право на участь у виборах до Європейського парламенту.

ж) Правосуддя- забезпечує право на справедливий суд і ефективний захист.

В сучасних непростих і успішних реаліях держави Україна варто розглянути основні напрями європейської політики боротьби з бідністю. У 2017 році було ухвалено Європейський стовп соціальних прав, який визначає 20 принципів соціальної справедливості, зокрема: рівні можливості та доступ до ринку праці; справедливі умови праці; соціальний захист і включення; мінімальні доходи, що гарантують гідний рівень життя. Даний документ—це набір з 20 принципів та прав, що визначають пріоритетні напрямки для забезпечення гідного життя та соціального захисту людей в Європейському Союзі[83]. Незважаючи на те, що він є «м'яким правом» (не є юридично зобов'язальним документом), окремі його принципи інтегровані в законодавство ЄС, а Європейська комісія розробила план дій до 2030 року для досягнення конкретних соціальних цілей. Основні принципи та цілі:

1. Рівні можливості- сприяння рівним можливостям для всіх, включаючи доступ до освіти, ринку праці та професійного розвитку.
2. Соціальний захист-забезпечення ефективного захисту від бідності, дискримінації та інших соціальних ризиків.
3. Гідні умови праці-підтримка прав працівників на справедливую заробітну плату, безпечні умови праці та соціальний захист.
4. Соціальний діалог-сприяння співпраці між соціальними партнерами (урядами, роботодавцями та профспілками) для вирішення соціальних та економічних питань[83].

План дій до 2030 року. Європейська комісія визначила конкретні цілі, які мають бути досягнуті до 2030 року, включаючи збільшення рівня зайнятості до щонайменше 78% серед працездатного населення; забезпечення щорічної участі у навчанні для щонайменше 60% дорослих; зменшення кількості людей, які ризикують потрапити в бідність або соціальну ізоляцію, на 15 мільйонів осіб; фінансування плану здійснюється, зокрема, за рахунок Європейського соціального фонду-плюс[74].

Програма «Європа 2030»—комплекс ініціатив та стратегій Європейського Союзу, що охоплюють різні сфери, такі як цифрова трансформація, оборона, біорізноманіття, економіка та безпосередньо соціальний захист. Основними напрямками є досягнення цифрових цілей, зміцнення оборонної спроможності, захист та відновлення природи, а також перехід до циркулярної економіки[74]. Головна мета-зменшити кількість людей, що перебувають у стані бідності, на 15 мільйонів. Досягнення цього показника передбачає інвестиції у створення нових робочих місць, освіту та перекваліфікацію, цифрову інклюзію, підтримку сімей із дітьми та осіб похилого віку.

Європейський соціальний фонд (ESF)— головний фінансовий інструмент ЄС у боротьбі з бідністю. Загальний бюджет на період 2021-2027 років становить понад 142 мільярди євро. ESF фінансує програми працевлаштування молоді, підтримку людей з інвалідністю, забезпечення доступного житла, освітні ініціативи для малозабезпечених[88].

Європейський соціальний фонд спрямований на підтримку зайнятості, соціальної справедливості, освіти та навичок. Він допомагає мільйонам людей отримати нові знання та навички, сприяє зниженню рівня бідності та безробіття, а також підтримує інтеграцію уразливих груп населення. ESF діє в рамках політики зближення для зменшення нерівності між державами та регіонами ЄС[83]. Ключові напрямки діяльності:

а) Інвестиції в людський капітал-надання фінансової підтримки для навчання, професійної перекваліфікації та розвитку навичок, що підвищує конкурентоспроможність на ринку праці.

б) Соціальна інтеграція- підтримка вразливих груп населення, включаючи людей з інвалідністю, молодь, людей похилого віку та мігрантів, для їхньої інтеграції в суспільство та на ринок праці.

в)Зниження безробіття та бідності- фінансування проєктів, спрямованих на створення нових робочих місць, покращення умов праці та підтримку людей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

г)Підтримка реформ-сприяння структурним реформам у сферах зайнятості, соціальної політики та освіти в державах-членах ЄС.

д)Управління- значна частина коштів управляється державами-членами в партнерстві з Європейською комісією, яка виконує наглядові функції.

Європейські інновації у подоланні бідності:

1. Цифрові ініціативи—електронне навчання, розвиток цифрових навичок;
2. Соціальні підприємства—бізнеси з соціальною місією;
3. Зелена економіка—створення робочих місць у сфері енергозбереження;
4. Гендерна рівність — скорочення розриву в оплаті праці.
5. Роль освіти і соціальної інтеграції [55].

Європейські програми Erasmus+ та Youth Guarantee допомагають молоді здобувати освіту й першу роботу. Особлива увага-освіті мігрантів, меншин, людей з інвалідністю[89].

Перспективи та уроки для України.Українська модель соціальної політики наразі є перехідною, яка поєднує патерналістський підхід (держава як головний гарант) із елементами ринкової економіки та намагається інтегрувати європейські стандарти[66].Вона характеризується зобов'язанням держави гарантувати конституційні права на соціальний захист, освіту та охорону здоров'я, водночас потребує модернізації та розвитку для забезпечення сталості та ефективності, зокрема через боротьбу з бідністю та зміцнення середнього класу. Україна може запозичити практики ЄС: розвиток політики зайнятості, впровадження мінімального доходу, підтримку освіти, інклюзію людей з інвалідністю.

Основні характеристики та тенденції:

а) Патерналістський підхід-держава бере на себе основну відповідальність за забезпечення громадян та вирішення їхніх проблем.

б) Гарантування конституційних прав-держава зобов'язується гарантувати права на працю, освіту, охорону здоров'я, культуру, житло та соціальний захист.

в) Ринкові елементи- потреба в модернізації соціальної політики відповідає вимогам сучасної ринкової економіки, яка потребує створення умов для розвитку громадянського суспільства.

г) Європейська інтеграція-держава Україна активно працює над наближенням своєї соціальної політики до європейських стандартів, що передбачає створення сталої моделі, незалежно від політичних змін[67].

Ключові напрями розвитку: скорочення бідності та зміцнення середнього класу; підвищення рівня доходів громадян порівняно з інфляцією; зменшення кількості фінансово незабезпечених пільг; покращення соціальної мобільності; запобігання втраті кваліфікованих кадрів.

Виклики та перспективи моделі соціальної політики України. Необхідність сталої моделі-попри патерналістські тенденції, для ефективної соціальної політики потрібна модель, яка б діяла послідовно, незалежно від політичної кон'юнктури. Боротьба з корупцією-ефективна реалізація соціальної політики вимагає успішної антикорупційної політики. Покращення якості соціальних послуг-потрібно забезпечувати доступність та високу якість соціальних послуг для всіх громадян[55].

Висновки до 3 розділу. Враховуючи досвід запобігання бідності країн ЄС важливо трансформувати модель соціальної політики держави Україна як систему законодавства та інституцій, які сприяють або обмежують людину. Дана модель потребує балансування між державною підтримкою, ринковими механізмами та європейськими стандартами, щоб стати більш ефективною та відповідати потребам суспільства.

ВИСНОВКИ

Безсумнівно, що бідність залишається однією з найактуальніших соціально-економічних проблем сучасного світу. В філософському контексті бідність—це неможливість реалізувати свою свободу та потенціал, стан невизначеності та незахищеності, який обмежує повноту людського існування. В соціально-економічному вимірі бідність сьогодні-це багатовимірне явище, яке включає не лише нестачу грошей, а й обмежений доступ до освіти, медицини, житла, енергетичних ресурсів та гідної праці. Перспективи національного розвитку України спонукають розглянути дану проблему задля визначення потенційної стабільності суспільства та особистісного розвитку його громадян.

В першому розділі кваліфікаційної роботи досліджено еволюцію поняття «бідність» у європейській цивілізації, продемонстровано філософські, релігійні та соціально-економічні підходи до даної проблеми. В різних історичних періодах було проаналізовано ключові зміни у трактуванні бідності, простежено розвиток інституцій, спрямованих на допомогу бідним .

В другому розділі досліджено феномен «бідність» як багатогранне явище: аналіз різновидів бідності-від абсолютної (нестача базових потреб), відносної (неможливість досягти рівня життя, прийнятного в певному суспільстві), та інших прикладів бідності, що залежать від соціальних стандартів та інших характеристик. Загалом констатується, що бідність як соціальне явище стосується не лише матеріального добробуту, але й сутності людського буття, морального виміру суспільства та особистісного розвитку.

Важливим аспектом подолання бідності як соціального феномену є тлумачення причин бідності в психологічному контексті, що привело до появи цілої низки соціально-культурних підходів, в межах яких увагу найчастіше привертає суб'єктивне сприймання людиною свого матеріального становища в соціумі, її задоволення або незадоволення з наявної життєвої ситуації – не лише індивідуальної, а й колективної, можливість або неможливість принципово

мінати своє життя. Бідність та подальше соціальне відторгнення тісно пов'язані з нерівністю, яка є ключовою проблемою сучасності та чи не головним чинником суспільної нестабільності: що вищою і різноманітнішою є нерівність, то вищі вимоги перерозподілу й ризики соціальної напруги та соціального конфлікту. Однозначно, бідність як соціально-економічне явище залежить від механізму перерозподілу доходів і власності зумовлена результативністю мінімізації суспільних диспропорцій, зумовлених умовами праці, демографічними особливостями, соціально-психологічними проблемами, освітньо-кваліфікаційними здібностями й іншими чинниками. Вплив рівня розвитку економіки на бідність виявляється у низькому рівні оплати праці, високому рівні безробіття, неконкурентності цін, низькій якості та недоступності соціальних послуг.

В третьому розділі проаналізовано механізми та стратегії запобігання бідності у країнах Європейського Союзу, виявлено найефективніші практики, а також визначення уроків, які може взяти Україна з досвіду ЄС. Запобігання бідності у країнах Європейського Союзу є результатом довготривалої політики, яка базується на економічній ефективності та соціальній справедливості. Потрібно відзначити, що країни – сучасні члени Європейського Союзу мають багато історичних прикладів протидії бідності. Даний досвід свідчить про те, що у часи економічних, політичних та безпекових криз дана проблема надзвичайно загострюється та часто-густо здатна досягти масштабів соціальної катастрофи. Повномасштабна війна, руйнування інфраструктури, вимушені переміщення населення, інфляція та зниження реальних доходів значно загострили проблему подолання бідності. Соціально-економічні негаразди неминуче призводять до зниження розміру заробітної плати, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних тощо, що веде внаслідок цього до зниження рівня доходів населення та зростання частки бідних. До пріоритетних завдань удосконалення забезпечення подолання бідності, на нашу думку, слід зарахувати необхідність

вирішення проблеми невідповідності мінімальної зарплати величині прожиткового мінімуму.

Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшого звучання в умовах фінансово-економічної кризи, спровокованої військовими діями. Після 2022 року ситуація з бідністю в державі Україна різко погіршилася. Частка домогосподарств, що живуть за межею бідності суттєво зросла. Особливо постраждали внутрішньо переміщені особи, багатодітні сім'ї, пенсіонери, люди з інвалідністю та мешканці постраждалих регіонів. Враховуючи, що бідність—системна суспільна проблема, яка вимагає нагальних практичних дій щодо її зменшення, потребує об'єктивної та всебічної наукової оцінки. Психологічні наслідки нерівності включають почуття несправедливості, хронічний стрес та емоційне вигорання. Люди, які стикаються з дискримінацією чи відсутністю можливостей для гідного життя, частіше мають проблеми з психічним здоров'ям, що ускладнює їхню інтеграцію у суспільство. Вирішення проблеми бідності в Україні безпосередньо залежить від суспільного сприйняття цієї проблеми гостроти та громадської активності, спрямованої на її вирішення, а також від усвідомлення важливості подолання бідності урядовими структурами та адекватності заходів, які вони вживають.

Отже, вирішення проблеми бідності в українському суспільстві потребує консолідованих зусиль як з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, так і зі сторони бізнесу для розробки ефективних програм соціальної допомоги й упорядкування несправедливої диференціації доходів населення. Тому стратегія подолання бідності в Україні потребує глибокого реформування системи соціальної політики та соціального захисту зокрема. Враховуючи європейський досвід маєо визнати, що боротьба з бідністю можлива лише через інтеграцію системних економічних, освітніх і культурних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Августин (Святий). Сповідь/ Юрій Мушак (пер.).Київ: Основи, 1999.319 с
- 2.Андрющенко В., МихальченкоМ.Сучасна соціальна філософія.Київ: Генеза, 1996.368с.
- 3.Антологія античної філософії. Харків : Фоліо, 2010.556 с.
- 4.Арістотель. Політика. Львів: Літопис, 2002.230 с.
- 5.Арон Реймон. Етапи розвитку соціологічної думки : Монтеск'є. Конт. Маркс.Токвіль. Дюркгайм. Парето. Вебер / Арон Реймон ; пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2004. 687 с.
- 6.Бабак І. М. Бідність в Україні: методологічний аспект. *Стратегія розвитку України: соціологія, економіка, право*. 2018. № 1/2. С. 201-204.
- 7.Бідність / Е. М. Лібанова // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003.

Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-39863>
- 8.Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». № 1801-VIII від 21 грудня 2016 року. <http://www.golos.com.ua/article/281780>
- 9.Бородчук Н. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електроннийресурс] / Н. Бородчук, Л. Черенько // *Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України*. – 2021. – Режим доступу до ресурсу:<https://www.unicef.org/ukraine/media/14771/file>.

10. Васильєв О. А., Когатько Ю. Л. Втрати у рівні та якості життя населення України внаслідок подій на Донбасі / О. А. Васильєв, Ю. Л. Когатько // *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 8. С. 837-842
11. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 216 с.
12. Вербицька Г. Проблеми бідності та рівня життя населення в Україні. Київ: Реєстр, 2021. 245 с.
13. Герасименко С., Чуприна О. Багатомірний порівняльний аналіз в оцінюванні бідності // *Статистика України*, 2012 с.63-64
14. Гладун О. Методологічні підходи до визначення критеріїв бідності і запровадження моніторингу бідності в Україні. // *Статистика України*. 2018. № 2. С. 14-18.
15. Гонюкова Л. Держава «загального добробуту» // *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. с. ISBN 978-966-611-818-2.
16. Гошовська В. А. Соціальна держава: типи, сутність, зміст. Київ: Вид-во НАДУ, 2006. 327 с.
17. Демографічні фактори бідності / За ред. Е.М. Лібанової. Київ: Ін-т демографії та соц. досл. НАН України, 2019. 184 с.
18. Державні соціальні стандарти 2017-2023 роки. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialnistandarti.html>
19. ЕкоУ. Історія філософії. Античність та Середньовіччя. Харків: Фоліо, 2024. 556 с.
20. Захара І. Лекції з історії філософії. Львів: Вид.ЛБА, 1997. 398с.

21.Компендіум соціальної доктрини Церкви- Папська Рада «Справедливість і Мир».Київ: Вид.КАЙРОС, 2008.546 с. ISBN 978-966-96652-5-6.

22.Колот А. М. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки // *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2017.№ 2. с. 8—47.

23.Комарова О.О., Братченко Л.Є. Специфічні ознаки бідності в українському суспільстві.//*Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 7. С. 117–124.

24.Конституція України. Закон від 28.06.1996 No 254к/96-вр в редакції від 30.09.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

25.Клевчік Л.Соціальна нерівність як основна диспропорція в суспільстві// *Економіка та держава* № 4/2019 ст. 48-51

26.Кравчук Р. Соціальна політика в Україні:виклики і перспективи. Львів: вид.ЛНУ, 2018.325 с.

27.Кравченко С.Соціальна політика і подолання бідності. Харків:Ун-т,2018.350 с.

28.Кравченко О. Європейський досвід боротьби з бідністю та можливості його адаптації в Україні.//*Соціальна економіка*, №2, 2024.с.73-79

29.Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія. Умань : Вид. "Сочінський М.М.", 2020. 456 с.

30.Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця//*Україна: аспекти праці*. 2013. № 7. С. 26–32.
URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Libanova_Ella/Podolannia_bidnosti_pohliad_naukovtsia.pdf

31.Лінч Д. Соціальні аспекти християнської благодійності в Середньовіччі. – Львів: Видав. центр ЛНУ, 2012.275 с.

32.Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. Київ, 2019. 270 с.

33.Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 244 с

34.Марк Аврелій. Наодинці з собою. Львів : Літопис, 2003. 264 с.

35.Мінімальна заробітна платня як інструмент економічної політики та державна соціальна гарантія / ВласенкоР., ЯценкоЛ. Центр економічних і соціальних досліджень НІСД, 2024

URL:<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika>

36.Мінсоцполітики: Від стратегії подолання бідності до стратегії людського розвитку. Урядовий портал.URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-vid-strategiyi-podolannya-bidnosti-do-strategiyi-lyudskogo-rozvitku>

37.Методика комплексної оцінки бідності : Наказ від 12.06.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> (дата звернення: 01.09.2025).

38.Мор Т. Утопія (пер. з латини). Київ: Юніверс. 2009.265с.

39.Населення України: Соціально-демографічні проблеми українського села / за ред. Е. Лібанової. Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Пхуки НАН України, 2007. Київ, 468 с.

40. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf

41. Новий Заповіт. Львів: Свічадо, 1999. 332 с.

42. Платон. Держава. Київ: Основи, 2005. 253 с.

43. Пищуліна О. М. Соціальний розвиток України та пріоритетні напрями реформування соціальної політики / Пищуліна О. М. // *Україна в 2008 році : щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : моногр. / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. Київ : НІСД, 2008. С. 357–371.

44. Полякова, С. і Когатько, Ю. 2023. Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. Демографія та соціальна економіка. 52, 2 (2023), 92–109. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.092>

45. Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 1057. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057_2011.

46. Програма розвитку ООН (UNDP). Human Development Report 2024.

47. Проект «Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України».

5130 від 15.09.2016 року.

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60033

48. Прожитковий мінімум // *Словник фінансово-правових термінів* / за заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.

49.Прокопій Д. Щодо шляхів подолання бідності працюючого населення». Аналітична записка. НІСД, 2019

https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/111Analyt_Zapyska_Prokopiyy-7fdd8.pdf

50.Раптова бідність.Аналітична записка. НІСД, 2026
<https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-12/bidnist-2026a.pdf>

51.Романченко В.Б. Порівняльний аналіз сучасних соціальноекономічних моделей держави. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19–20. С. 186-199.

[DOI: 10.32702/2306-6814.2020.19-20.186.](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.19-20.186)

52.Рудакевич О., Кришевський Т. Бідність як соціальне зло. URL:
http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/11696/1/2016_rud_kryshevsky.pdf

53.Сенека Л. А. Моральні листи до Луцилія. Київ : Основи, 2001. 512 с.

54.Сковронський Д. М.Сучані моделі соціальної держави. // *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*, 2016.С.264-271

55.Скуратівський В. Соціальна політика. Київ, 2011. 548 с.

56.Сковорода М. Поняття про бідність у давньогрецькій філософії. Харків: УН-т, 2009.354 с.

57.Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей : монографія / Л. М. Черенько та ін. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 150 с.

58.Соціальна психологія бідності : монографія / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; за ред. В. О. Васютинського ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. К.: Міленіум, 2016. 294 с.

59. Соціальна філософія./ Мануйлов Є. та інш. Харків: Прапор, 2007. 685с.
60. Струченков О. Динаміка бідності в Україні в 2005-2015 роках. // *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1-2.
61. Тоффлер Е. Нова парадигма влади: знання, багатство й сила / Елвін Тоффлер; пер. з англ. Н. Бордукова. Харків : Акта, 2003. 688 с
62. Туленков М. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія. Київ, 2011. 178 с.
63. Черенько Л. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : Монографія. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. [URL: https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf](https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf) (дата звернення: 17.08.2025)
64. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка. // *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 11—21. <https://doi.org/10.15407/dse2015.01.011>
65. Чуприна О.О. Соціальна нерівність як джерело загроз безпеці людського розвитку в Україні // *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»* № 1 (8) 2012 с. 282-284
66. Чуприна О.О. Загострення проблем бідності та соціальної нерівності у сучасній Україні // *«Економічна безпека сучасної України: виклики та загрози» : матеріали наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів і студентів Нац. юрид. ун-ту імені Ярослава Мудрого*, 2015с. 54-56
67. Хомра О. У. Бідність в Україні : оцінки, наслідки, специфіка характеристик в монофункціональних містах / Хомра О. У. Режим доступу : http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections/conference_2005

68.Хомяк М.Я. Бідність в Україні: сучасні виміри. Грані. 2022. №3. С. 145-150.

69.Фактичний розмір прожиткового мінімуму 2008-2017 рр. Міністерство соціальної політики. URL: <http://www.msp.gov.ua/news/12286>.

70.Фактичний розмір прожиткового мінімуму 2015-2022 рр. Міністерство соціальної політики. <https://www.msp.gov.ua/api/uploads/2258189.pdf>

71.Фесенко А. М. Бідність працюючого населення в Україні: причини, наслідки, засоби прояви, подолання. URL: <http://www.sworld.education/conference/yearconference-sw/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2015>

72.Фінансові важелі подолання бідності в Україні / Білоус І. І, Кравчук Н. Я, Ткачук Н. М. та ін. ; за ред. Кириленко О. П. Тернопіль : Вид-во Терноп. економ. ун-ту, 2019. 430 с.

73.Шишкін В.С. Бідність населення України за житловими умовами. //Демографія та соціальна економіка. 2016. № 1. С. 51—64. <https://doi.org/10.15407/dse2016.01.051>

74.Шульга М. А. Соціальна політика Європейського Союзу. Київ: КНЕУ, 2022. 279 с.

75.Указ Президента України “Про Стратегію подолання бідності” від 15серпня 2001 року №637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (дата звернення:14.12.2025)

76.Abraham H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed.) N.Y.: Harper Row, 1970; /СПб.: Евразия, 1999 Термінолог. правка В.Данченко Київ: PSYLIV, 2004

77. Acemoglu, D., Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Profile Books. 546 pages

78. Eurostat. *People at risk of poverty or social exclusion-2024 edition*. Luxembourg: Publications Office of the EU, 2024.

79. European Commission. *Social Europe: Fighting poverty and social exclusion*. Brussels, 2023.

80. Esping – Andersen, G. *The Tree Worlds of Welfare Capitalism*. // Cambridge. Polity Press. 1990. 257

81. Global Multidimensional Poverty Index 2023 - Unstacking global poverty: Data for high impact action - World. (2023, July 11). URL:

<https://reliefweb.int/report/world/global-multidimensional-poverty-index-2023-unstacking-global-poverty-data-high-impact-action>

82. Harvey D. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

83. Hendrix, S. H. *Martin Luther: Visionary Reformer*. Yale University Press, 2015. 325c.

84. Hennock E.P. *The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

85. Hobsbawm, Eric. *On the Communist Manifesto // How To Change The World*. Little, Brown, 2011. C. 101—120. ISBN 978-1-408-70287-1

86. Lewis, O.. *The culture of poverty*. Scientific American 215, 1966 b. 19–25.

87. Piketty T. *Capital and Ideology*. Harvard University Press, 2020.

88. Poverty. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/poverty>

89. *Poverty and Equity Brief Report*. (2024, April). The World Bank.

URL:https://datacatalogfiles.worldbank.org/ddh-published/0064942/DR0092482/Glo_bal_POVEQ_UKR.pdf

90. Spicker P. The Idea of Poverty. Bristol: Policy Press, 2007.
91. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. Berkeley: Univ. of California, 1979. P. 31-54.
92. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. UN, 2015.
93. United Nations. Sustainable Development Goals Report 2024.
94. UNICEF. Poverty and Children in Ukraine. 2021.
95. World Bank. World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty. Oxford University Press, 2001.
96. World Bank. Poverty and Shared Prosperity Report 2023.

